

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HELGE KLINT
MILITÆRHISTORIE

FORORD

I vinteren 1967/68 forberedte Historisk Institut ved Københavns Universitet et introduktionskursus for førsteårsstuderende, og i forbindelse hermed fremkom den tanke, at udarbejde en orientering om militærhistorie. Den Militærhistorisk Orientering, som forelå ved efterårssemestrets begyndelse i 1968 har vakt interesse hos de historiestuderende langt ud over den forholdsvis snævre kreds, som virkelig dyrker militærhistorie. Efter opfordring fra flere sider, gik jeg derfor i gang med at bearbejde og udvide Militærhistorisk Orientering med det resultat, som hermed foreligger.

Under arbejdet med bogen har jeg modtaget værdifuld hjælp fra flere sider. En særlig tak er jeg lederen af Marinens Bibliotek, kommandørkaptajn Jørgen Teisen, skyldig, fordi han uden tøven var rede til at arbejde med på bogen ved at affatte dens III. kapitels 2. afsnit; hermed er for første gang fremkommet en oversigt over vor sømilitære historieskrivning.

Dernæst skal der rettes en varm tak til dem, der har fremskaffet materialet til bogens V. kapitel, som er stærkt præget af de tre andre nordiske landes militærhistoriske syn på egne værker. Takken herfor rettes til överste K. Mikola (Anstalten för krigshistorisk Forskning, Helsingfors), oberstlöjtnant N. Borchgrevink (Forsvarets krigshistoriske Afdeling, Oslo) og överstelöjtnant Carl-Axel Wangel (Militärhistoriska Afdelningen, Stockholm).

Endelig takker jeg alle institutionerne, der er omhandlet i VI. kapitel for den beredvillighed, hvormed de har forsynet mig med oplysninger, således at kapitlet er blevet en slags militærhistorisk vejviser.

Helge Klint.

INDHOLD

I	<i>Indledning</i>	
	1. Krigshistorie – militærhistorie	7
	2. Anvendt militærhistorie	10
II	<i>Den internationale militærlitteraturs klassikere</i>	
	1. Oldtiden og middelalderen	14
	2. Renæssancen	16
	3. Den nyere tid	20
	4. Revolutions- og Napoleonskrigenes epoke	27
	5. Den militærtekniske revolution	34
	6. Atomalderen	46
III	<i>Dansk militærhistorisk virksomhed</i>	
	1. Hæren	51
	2. Søværnet	68
IV	<i>Militærhistorisk samvirke over grænserne</i>	
	1. Internationalt kontakt	77
	2. Nordisk samarbejde	79
V	<i>Hovedværker i Nordens militærhistorie</i>	
	1. Finland	84
	2. Norge	87
	3. Sverige	90
VI	<i>Introduktion til danske arkiver, biblioteker og museer</i>	
	1. Hærens Arkiv	93
	2. Marinens Bibliotek	95
	3. Det kgl. Garnisonsbibliotek	96
	4. Flyvevåbnets Bibliotek	98
	5. Tøjhusmuseet	98
	6. Orlogsmuseet	100
	7. Forsvarets Bygningstjenestes historiske Arkiv	102
	8. Det Kongelige Søkort-Arkiv	103
VII	<i>Register over personnavne og bogtitler</i>	105

INDLEDNING

1. Krigshistorie – militærhistorie.

Historisk behandling af krigeriske emner er lige så gammel som historien selv, idet de historiske fortællere meget tidligt ud fra trangten til at berette om voldsomme begivenheder og ønsket om at forherlige enkeltpersoners og gruppers indsats i kampen har givet sig af med krigene. Men først i oplysningstiden skilte *krigshistorien* sig ud som en særlig gren af historien, hvis dyrkere næsten udelukkende var officerer.

På baggrund af Napoleonskrigene og inspireret af en række militærteoretikere, især i Preussen, udviklede der sig i 19. årh.s begyndelse flere steder i Europa en hidtil ukendt efterforskning og fremstilling af krigene – af deres nøjagtige forløb og af forudsætningerne for de enkelte krigshandlingers udfald. Rundt om i Europa dukkede omkring 1800 de første militære specialtidsskrifter op, der hyppigt gav plads for krigshistoriske afhandlinger. I Danmark var dette tilfældet med det 1818 startede *Magazin for militair Videnskabelighed*.

Den direkte opfordring til en mere videnskabelig præget virksomhed på det krigshistoriske felt finder man i det forhold, at oplysningstiden på det militære område havde de første egentlige militærakademier i sit spor. Et af hovedfagene på disse lærestalter blev krigshistorien med henblik på ud fra et studium af tidligere krige at udlede de erfaringer, der kunne udnyttes i fremtiden. En væsentlig del af de første egentlige krigshistoriske værker var derfor lærebøger

til de militære højskoler. Undervisning i faget krigshistorie indtager i dag, som da Den kgl. militaire Højskole oprettedes herhjemme i 1830, en central plads i officersuddannelsen.

En krigshistorisk nyskabelse i forrige årh. var de generalstabsværker, som efter preussisk forbillede så dagens lys – således det første danske: »Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848–1850« i 1867–87. Som en anden følge af, at krigshistoriske studier fra officiel side ansås for at have stor uddannelsesmæssig værdi, blev adskillige steder i Europa allerede før midten af forrige årh. de militære arkiver samlet og ordnede. Dette skete også i Danmark, hvor man i øvrigt 1876 skabte institutionen Generalstabens krigshistoriske Arbejder; siden har også søværnet og flyvevåbnet oprettet historiske sektioner. Også på et andet felt gjorde den voksende officielle krigshistoriske interesse sig gældende, nemlig ved oprettelsen af armé- og orlogsmuseer; et hjemligt eksempel er Tøjhusmuseet, der oprettedes 1838 med navnet Den historiske Vaabensamling.

Medens den krigshistoriske forskning i begyndelsen næsten udelukkende tog sigte på felttogene, skete omkring 20. årh.s begyndelse en væsentlig udvidelse af emnekredsen bl.a. med organisatoriske, uniforms- og våbenhistoriske samt sociale emner, således at det efterhånden er almindeligt at betragte krigshistorie som en side af den alle foreteelser i den militære del af samfundet omfattende *militærhistorie*. Siden kaptajn M. Friedenreich ca. 1760 udgav »Kong Chr. Vs Krigshistorie« har en lang række danske officerer beskæftiget sig med militærhistorisk forskning og forfattervirksomhed.

I vort århundrede er den militærhistoriske virksomheds værd blevet understreget derved, at en lang række landes militære forsvar har indrettet officielle militærhistoriske institutioner, ligesom adskillige universiteter f.eks. i England,

Frankrig og USA har oprettet særlige militærhistoriske forskningscentre.

Begrebet og betegnelsen krigskunst er af meget gammel dato. Nogen egentlig *krigsvidenskab* i den sidste orddels strengeste forstand findes ikke, men man taler dog om *krigsvidenskaberne*: Taktik, strategi og krigshistorie – også om en række grene af disse, som f.eks.: Militærgeografi, befæstningskunst og ballistik.

Krigskunsten omfatter den kunst på grundlag af et indgående kendskab til krigsvidenskaberne og ved en hensigtsmæssig anvendelse af alle til rådighed stående midler at søge krigens opgaver løst – i teori som i praksis.

Det teoretiske studium af krigskunsten må antages at være næsten lige så gammelt som begrebet krigskunst – i hvert fald kender vi allerede fra oldtiden militærforfattere, hvis værker vandt betydelig udbredelse. Disse værker var dels *teoretiske afhandlinger* dels *krigshistoriske fremstillinger*, og begge kategorier har haft betydning for såvel studiet af krigskunsten som for den almene udvikling på det militære område.

Krigskunsten stod i tiden før Kristi fødsel gennemgående på et højt stade, og tilsvarende gjaldt krigsvæsenet i det store og hele; men de sidste århundreder af oldtiden og hele middelalderen var en forfaldstid for såvel krigskunsten som for det teoretiske studium af denne.

Renæssancen banede vejen også for en fornyelse af krigskunsten, og for *landkrigskunstens* vedkommende kulminerede denne fornyelsesperiode med 30-årskrigen afslutning midt i 1600-tallet. Fornyelsen varede noget længere for *søkrigskunsten*, idet denne først i begyndelsen af 1700-tallet gik ind i en ny forfaldsperiode.

Under Revolutions- og Napoleonskrigene blev imidlertid såvel landkrigskunsten som søkrigskunsten genstand for en

fuldstændig genfødsel, og denne har afspejlet sig på en meget overbevisende måde i den militærlitteratur, der har set dagens lys i 19. årh., ja, tildels også i det 20. årh.s frembringelser på militærlitteraturens område.

De ældste militære værker behandlede næsten udelukkende krigen til lands, og det første kendte værk, der alene behandlede krigsførelsen til søs, kom ikke før i 1600-tallets slutning. Den militærlitteratur, der gøres til genstand for en kort oversigtsmæssig omtale i kapitel II frem til omkring 1965, omfatter i princippet begge de foran nævnte to typer af værker, nemlig en, der behandler krigskunstens teori, og en anden, der beskriver krigsbegivenheder, men i en del værker går de to typer dog op i en højere enhed. Værker med mere specielt sigte som f.eks. våbenteknik og regiments- og institutionshistorie vil ikke blive gjort til genstand for omtale i det følgende kapitel.

2. Anvendt militærhistorie.

Den militærhistoriske forskning skiller sig kun ved emnevalg, men ikke ved teknik og metode ud fra anden historisk forskning. Militærhistorisk virksomhed har – mest udpræget, når den drejer sig om specialfeltet krigshistorie – det dobbelte formål dels at skabe grundlaget for en objektiv skildring af de forhold, der betinger de krigsmæssige handlingers forløb, dels at redegøre for de fredstidsskabte forudsætninger herfor. Som eksempler på de først nævnte forhold kan nævnes: Føernes viden om fjenden, troppernes tilstand og udrustning, krigsskuepladsens topografi og de klimatiske forhold. De sidst nævnte forudsætninger kan bl.a. være: Føernes uddannelse og udvælgelse samt karakteregenskaber, organisationen af de militære enheder og deres uddannelse, befæstningspolitikken og de foreliggende planer for operationernes gennemførelse.

Af det lige sagte fremgår, at militærhistorisk forskning i videre omfang – hvad enten den har et krigshistorisk eller et mere alment kulturhistorisk sigte – ikke lader sig drive som en isoleret foreteelse. I fred som i krig er de foran antydede emnekredse såre nøje forbundne med de opstillede udenrigspolitiske mål, med samfundets sociale, kulturelle og teknologiske stade samt økonomiske og psykologiske forhold. Derfor må disse alment samfundshistoriske omstændigheder, hvis den militærhistoriske fremstilling skal opnå ønskelig forankring i den almenhistoriske sammenhæng, i et ikke ringe omfang gøres til genstand for specielle betragtninger og til tider fornyet forskning. Kun hvis den her påpegede bredde og dybde i forskning og vurdering anlægges, kan historiens evige: Hvordan og hvorfor? også på samfundets militære område få det sandeste og bedst dækkende svar.

Men militærhistorie omfatter ikke alene forskningen og redegørelsen for dens resultater. Militærhistoriens krigshistoriske felt har længe været og er stadig som foran nævnt et centralt emne i officersuddannelsen. *Faget krigshistorie* skal bibringe eleverne forståelse af krigens væsen og ved gennemgang af velvalgte eksempler fra såvel national som international krigshistorie give eleverne et grundlæggende kendskab til krigsførelsens principper og til forholdet mellem krigsførelse og politik; endvidere bør undervisningen redegøre for taktikkens historie og afhængighed af den tekniske udvikling. Sidst, men ikke mindst, skal faget drives således, at eleverne inspireres til senere selvstændige militær- og krigshistoriske studier. Den her skitserede undervisning i krigshistorie er således i egentligste forstand *anvendt militærhistorie*.

I 1962 bragte tidsskriftet *Journal of the Royal United Service Institution* i sit februarnummer en artikel, »The Use and Abuse of Military History«, af Michael Howard, der er

professor i militær- og krigshistorie ved University of London. I denne artikel fremhæver Howard bl.a., at den professionelle soldat – officeren – møder to store vanskeligheder, når han søger at ruste sig til sin gerning som fører af tropper.

For det første er hans profession enestående, idet han muligvis kun kommer til at udøve den én gang i sit liv – om overhovedet. Det ville svare til, at en kirurg øvede sig hele sit liv på attrapper for at udføre én virkelig operation, eller en sagfører kun procederede i retten en eller to gange mod afslutningen af sin karriere.

For det andet kan det komplicerede problem at få en hær til at fungere optage hans tanker og evner fuldt og helt, så han meget let glemmer, hvad den egentlig skal bruges til. De vanskeligheder, officeren møder med hensyn til administration, disciplin, vedligeholdelses- og forsyningstjeneste i en organisation på størrelse med en middelstor købstad, optager ham let i en sådan grad, at han ikke får lejlighed til at gøre sig grundige tanker om sin egentlige bestilling: føring af styrker i krig.

Hvis der ikke i samtiden er krige, hvori den professionelle soldat kan lære sin bestilling, er han næsten tvunget til at studere fortidens krige. For – med skyldig hensyntagen til historiske forskelligheder – krige ligner stadig hinanden mere, end de ligner nogen anden menneskelig virksomhed. De udkæmpes alle, som Clausewitz hævdede, i et særligt element af fare, frygt og forvirring. Kort sagt: store menneskeflokket prøver at påtvinge hverandre deres vilje ved vold, og der sker ting, som er ubegribelige på noget andet erfaringsområde.

Studiet af krigshistorien må dyrkes i såvel bredde og dybde som sammenhæng. Såfremt disse krav opfyldes, skulle studiet kunne give den civile anledning til at forstå krigens

natur og dens rolle i samfundet som helhed. For officeren kan studiet tillige på afgørende måde fremme hans faglige duelighed.

For den del af militærhistorien, der omfatter *krigenes historie*, er der i de sidste 25 år sket noget væsentligt. I tiden op til 2. verdenskrig kunne historikerne stort set i ro og mag, når krigsbegivenhederne var kommet noget på afstand, hellige sig studiet af de omfattende krigsarkiver med deres rige materiale bl.a. af planer, skriftlige operationsbefalinger, fægtningsrapporter og logbøger. Men under 2. verdenskrig var operationerne ofte så stærkt bevægelige, at tidligere tiders tit meget omfattende skriftlige materiale skrumpede stærkt ind, idet talrige meldinger og ordrer befordredes pr. fjernskriver og radio.

Under 2. verdenskrig kom flere af de krigsførende magter i konsekvens heraf ind på at lade større og mindre historikergrupper følge enhederne på selve krigsskuepladsen for at supplere de skriftlige kilder til belysning af operationer m.v. Blandt andre nationer har USA fulgt denne linie op i senere krige. I Vietnam har den amerikanske hær således ved hver division et tomands hold og tillige ved overkommandoen en historisk sektion, der omfatter en oberst med 20 særligt kvalificerede hjælpere; tilsvarende organisationer virker i USAs luft- og flådestyrker i Vietnam.

Af de nordiske lande har kun Sverige draget konsekvensen af den foran skitserede udvikling, idet man der påregner at mobiliseringsplacere en eller flere militærhistorikere ved de højere militære kommandomyndigheder.

DEN INTERNATIONALE MILITÆRLITTERATURS KLASSIKERE.

1. *Oldtiden og middelalderen.*

a. Tiden før Kristi fødsel.

Selv om krigskunsten og krigsvæsenet i det hele taget i tiden før Kristi fødsel stod på et relativt højt stade, var dette dog naturligvis ikke lige højt gennem hele perioden. Således stod søkrigskunsten i de sidste 400 år på et udpræget lavere trin end tilfældet var i det nærmest foregående tidsrum; for landkrigskunsten synes det omvendte at have været tilfældet.

Den ældste eksisterende militære afhandling er af kinesisk oprindelse; den er af teoretisk art, bærer titlen »Krigskunsten« og blev skrevet ca. 500 år før Kristi fødsel. Forfatteren, som hed *Sun Tzu*, blev senere den kinesiske stat WU's øverstkommanderende; til trods for at værket nu er mere end 2400 år gammelt, indeholder det meget, der fremdeles har gyldighed. Sun Tzu fremholder således betydningen af koncentration, og han lægger stor vægt på overraskelse og i forbindelse dermed brugen af krigslist. På den anden side hævder Sun Tzu også opfattelser, som den moderne militære forskning må tage afstand fra, som f.eks.: »Grib ikke ind over for en armé, som er på tilbagemarch . . . Når en fj. armé bliver omringet, så lad åbning være fri. Pres ikke en desperat fjende for hårdt«. – Sun Tzu's værk har kun haft ringe betydning i den vestlige verden, men i Kina og særlig i Japan har det haft afgørende indflydelse på den militære tænkning helt op til vor tid.

Tiden før Kristi fødsel kan også opvise en række dygtige europæiske militærforfattere, hvoraf især skal fremhæ-

ves grækerne Herodot, Xenophon og Polybios samt Cæsar.

b. Tiden efter Kristi fødsel.

Oldtidens sidste århundreder og middelalderen var som før nævnt en forfaldstid for krigskunsten – både til søs og til lands. Dog var den fornyelse af krigskunsten, som fandt sted i de følgende århundreder betinget af den udvikling af krigsmateriellet, som begyndte i slutningen af middelalderen; først og fremmest gjaldt dette udviklingen af ildvåbnene til praktisk brugbarhed – for søkrigsmateriellets vedkommende blev den endelige overgang fra rofartøjer til sejlfartøjer afgørende.

Denne periode kan tilsvarende kun opvise ganske få betydelige militærforfattere. Kun en af disse – romeren Flavius Vegetius Renuatus – skal omtales her. Han var forfatter af det militære værk, som fik størst indflydelse i den vestlige verden i denne periode. Det drejer sig om »*Epitoma rei militaris*« (om den romerske hærorganisation), der så dagens lys ca. år 390 e.Kr. Vegetius var en mand af høj byrd, men uden større praktisk erfaring som militær, der stræbte efter at genrejse de degenererede romere, idet han ville genindføre de gamle militære dyder: disciplin og mod. Som kilder til sit værk udnyttede han gamle manuskripter og forskrifter fra romerrigets storhedstid, blandt andet et skrift om krigsvæsen skrevet af Cato d. Ældre, der havde deltaget i Den anden puniske Krig – et værk, der senere gik tabt.

Vegetius' værk fik kun ringe betydning for den militære tænkning i Det romerske Rige, da dette allerede stod for fald, da det blev skrevet; men desto større betydning fik det for Europa i øvrigt, hvor det i middelalderen skaffede sig en næsten absolut autoritet. Det blev oversat bl.a. til engelsk og fransk, og efter at have cirkuleret i håndskrifter i mere end 1000 år blev det trykt i 1473.

Vegetius' værk rummede meget, der har gyldighed den

dag i dag; han understregede f.eks. overraskelsens betydning og redegjorde udførligt for, hvorledes man kunne sikre sig mod overraskelser fra fjendens side. Vegetius understregede, hvor vigtigt det var at have reserver opstillet bag fronten dels for at kunne møde fjendens gennembrud el. omgåelse og dels for selv at kunne foretage disse manøvrer. Han advarede mod at trække sig tilbage uden kamp, da det tager modet fra egne og opmuntrer fjendens tropper.

På den anden side hævdede Vegetius, som Sun Tzu, meninger, der senere ikke kunne accepteres som et sundt strategisk syn; eksempel herpå er påstanden, at »det er meget bedre at få bugt med fjenden med hungersnød, overraskelser eller terror, end ved almindelige kamphandlinger«. I det hele taget viede Vegetius selve slaget ringe opmærksomhed, og det samme gjorde middelalderens militærforfattere, der videreførte Vegetius' tradition; de betragtede i øvrigt krigen som et redskab for en højere etisk hensigt og mente, at krigsførelsens principper og metoder skulle være afpasset etiske normer og være begrænset af regler og love – en opfattelse af slaget og krigen, der i øvrigt går igen i militærlitteraturen i perioder, hvor krigskunsten var kommet i forfald.

2. *Renæssancen (1400–1650)*.

De store opdagelser skabte øget handel og omsætning. For militærvæsenets vedkommende betegnede renæssancen indledningen til en gennemgribende nyskabelsesperiode. På det *landmilitære* område var der allerede i periodens første del tegn på bedring, især i taktisk henseende. Det varede således ikke længe, før slagene var præget af større aktivitet, at der med andre ord blev kæmpet hårdere og mere effektivt. Men hærene var stadig såre lidt mobile, når de først var grupperet til slag, og de formationer, der blev benyttet, var dybe og uelastiske, således at de to feltherrer, når kampen

først var indledt, ikke længere kunne udøve nogen ledelse. Den planløshed, som stadig – i hvert fald tilsyneladende – karakteriserede den operative ledelse, kunne ofte føres tilbage til hærenes begrænsede marchevne, hvilket til dels skyldtes det tunge materiel, det store træn og vejenes tilstand.

I periodens sidste del blev man vidne til en klar fornyelse af landkrigskunsten, der uden tvivl skyldtes de skrifter, den kendte militærforfatter Machiavelli udgav. Medvirkende til fornyelsen var også de forbedringer af krigsmaterialet – især våbnene – som dette var undergået siden middelalderens slutning. De nye våbentyper var navnlig lettere og mere håndterlige end de gamle, hvilket især gjaldt artilleriet, der således blev mere mobilt.

I taktisk henseende gik man over til bredere og smidigere formationer, hvilket øgede infanteriets ildkraft, den større bredde bevirkede også, at reserverne lettere lod sig flytte og derved muliggjorde det for feltherren at gribe regulerende ind *under* slagene. Disse artede sig rigtignok som rene frontslag, men de udmærkede sig ved større samvirke mellem de forskellige våbenarter end forhen. Som regel var infanteriet opstillet i midten med kavaleriet på fløjene og artilleriet foran infanteriafdelingernes mellemrum.

På det strategiske område veg den tidligere uklarhed pladsen for forståelsen af målbevidsthed, plan og orden. Operationsmålet blev nu klart fikseret, baseringen rationelt ordnet og forsyningslinierne effektivt udbygget og sikret. Det var blevet vigtigt at kunne foretage hurtige forflytninger, og kolonnerne, der marcherede på parallelle veje, måtte gensidig kunne støtte hinanden. Der viste sig også en gryende forståelse for nødvendigheden af en vis sammenhæng mellem strategi og politik.

Med de store opdagelser i 15. og 16. årh. voksede også

verdenshavens betydning i sømilitær henseende; dette var især tilfældet med Atlanterhavet, og i den sidste del af perioden udvikledes blandt de ledende søfartsnationer større forståelse for betydningen af *sømagt*.

På det *sømilitære* område er det bemærkelsesværdigt, at det lykkedes at skabe grundlaget for en nødtørfvig formaltaktik. Dette blev muligt, fordi fartøjsmateriellet var blevet mere homogent, og fartøjernes sejleevne var bedret; man var holdt op med at benytte koffardiskibe som krigsfartøjer, og man havde fået et efter forholdene brugbart signalvæsen. Den enkle kolonne (kølvandsorden) blev indført som marchformation, og man forsøgte sig med enkle evoleringer, som f.eks. samtidige drejninger på 90° og 180° – altså hhv. overgang fra kolonne til linie eller omvendt – og overgang til modsat kurs med bibehold af formering.

Hen mod periodens slutning blev enkeltkolonnen også taget i brug som kampformation. Søslagene formede sig dog stort set som i sidste del af middelalderen, idet de i operationens løb udviklede sig til en række enkeltskibskampe; men som følge af artilleriets forbedringer spillede artillerikampen i slagenes indledende fase en større rolle end før, og medens taktikken i forrige periode som hovedelement havde entring og kamp mand mod mand med det sigte at erobre de fjendtlige skibe, så gik man nu stærkere ind for at ødelægge dem under artillerikampen.

Bogtrykkerkunsten blev en væsentlig baggrund for, at perioden kan opvise et relativt stort antal militærforfattere, og dette gælder såvel krigshistorikere som forfattere af militærteoretiske afhandlinger. Af krigshistorikerne må især fremhæves tyskeren *Chemnitz* (født 1605); efter at have været i hollandsk tjeneste gjorde den svenske statsmand Axel Oxenstierna ham til svensk rigshistoriograf med opgave bl.a. at beskrive den del af Trediveårskrigen, hvori svenskerne tog

del. Chemnitz' værk vakte overordentlig opmærksomhed og er en af hovedkilderne til denne epoke i krigshistorien, men desværre er næsten hele den del, der behandler tiden efter 1636, gået tabt.

Af den anden gruppe militærforfattere – teoretikerne – kunne ingen måle sig med florentineren Nicolo *Machiavelli* (1469–1527), der er kaldt den første militære tænker i det moderne Europa. Han gjorde sig i øvrigt bemærket som forfatter til en lang række politiske og historiske skrifter, hvoraf det videst kendte nok er »Il principe« (Fyrsten) fra 1532; i disse skrifter spiller krigen og den militære organisation ofte en fremtrædende rolle. Machiavellis betydeligste militære værk er »Dell'arte della guerra« (Krigskunsten), der vakte stor opsigt, da det udkom i begyndelsen af 16. årh., og som viste sig at skabe epoke.

Machiavelli havde bemærket den afgørende rolle, militærmagten spillede i politikken, og slutter heraf, at en stats eksistens og storhed kun var sikret, hvis militærmagten fik sin rette plads i det politiske system. Han siger således et sted: »Grundlaget for en stat er en god militær organisation«, og al hans politiske tænkning gik ud på at udforske den rolle, militærmagten spillede i det politiske liv.

Machiavellis værker indvarslede en ny, radikal opfattelse af krigen. På hans tid fandtes endnu rester af en tradition, hvorefter krigen betragtedes som en kampprøve, hvor de stridende parter skulle mødes på lige og retfærdige vilkår – altså en slags sportskonkurrence. Selv slagene havde ofte en »fredelig« karakter – der skal endog i det 15. årh. have været »slag«, hvori der ikke faldt en eneste mand på nogen af siderne; væsentlig for denne udvikling var condottierernes hægen om deres kostbare lejetropper, idet hver falden eller såret soldat var »penge ud af lommen« på hærføreren. Dette var baggrunden for Machiavellis revolutionerende opfattelse,

der gik ud på, at i krig var alle midler tilladt, fordi den var en eksistenskamp. Et sted får dette syn flg. udtryk: »Man kan ikke kalde det krig, når man ikke dræber hverandre, byer ikke plyndres, og territorier ikke lægges øde.« Et andet sted hedder det: »Når landets sikkerhed er afhængig af den beslutning, som fattes, må hensynet til om denne er retfærdig eller ej, human eller grusom, ærefuld eller skamløs ikke tillades at have nogen afgørende indflydelse.«

Machiavellis »Dell'arte della guerra« bærer tydeligt præg af at være inspireret af Vegetius' »Epitoma rei militaris«, men afviger dog på visse afgørende punkter fra sit klassiske forbillede – især gælder dette slagets betydning i krigsførelsen. Vegetius negligerede nærmest dette emne, men hos Machiavelli er det hovedtemaet. Et sted hedder det: »Alle armeer rejses med det mål for øje, at de skal kæmpe,« – altså for Machiavelli er slaget enhver krigs klimaks. Næst slaget var den militære disciplin det, som Machiavelli rettede sin opmærksomhed mod. Om disciplinen udtaler han sig f.eks. således: »God orden skaber tapre mænd, men forvirring skaber kujoner . . . I en armé er god orden og disciplin af større værdi end mod alene.«

Machiavelli holdt ikke stillingen som dominerende militærforfatter særlig længe – specielt ikke i sammenligning med Vegetius; allerede sidst i 17. årh. sporedes et vist frafald fra Machiavellis teorier, og det fortsattes i 18. årh. Efter 1812 opnåede hans skrift dog en fornyet interesse især i USA, og det bør også nævnes, at Clausewitz først i 19. årh. ydede Machiavelli stor anerkendelse og drog nytte af visse af hans teorier ved udarbejdelsen af »Vom Kriege«.

3. *Den nyere tid (1650–1790).*

Perioden fra 17. årh.s midte til udgangen af 18. årh. blev som nævnt en ny forfaldsperiode for *landkrigskunsten* – og

mest udpræget i det sidstnævnte århundrede. Krigsføringen til lands var stærkt påvirket af tidens videnskabelige indstilling, idet geometriske forhold, operationsvinkler m.v. spillede en betydelig rolle. Den militære ledelse støttede sig til matematik og topografi; den engelske militærforfatter *W. Lloyd* udtrykte det således: »Den general, der kan disse ting, er i stand til at dirigere krigsforetagender med geometrisk nøjagtighed og evner at lede sine styrker gennem en langvarig krig uden nogen sinde at blive nødt til at levere slag.«

Det sædvanlige billede af krigen til lands i slutningen af 17. og 18. årh. viser derfor en mangfoldighed af mere el. mindre komplicerede manøvrer, af marcher og kontramarcher, som gerne blev udført med henblik på at undgå kamp. Fæstninger spillede en stor rolle, bl.a. fordi de afgav beskyttet plads for magasiner og depoter; belejringer og forsøg på undsætninger var hyppigere end slag i åben mark. Ofte kunne de to modstanderes hære stå lang tid uden at manøvrere over for hinanden i befæstede stillinger.

Under slagene i denne periode var de forskellige våbenarter opstillet omtrent som i foregående periode, men med svagere dybdegruppering og større frontudstrækning; der var stadig som oftest tale om rene parallelslag, og epoken kaldes da også gerne *lineartaktikkens tid*. Dygtig ledelse eller sammenstød af vitale politiske interesser kunne dog intensivere krigen. I almindelighed var spændingen mellem staterne imidlertid ikke stærk nok til at drive krigen ud over dens konventionelle grænse. Som der var et særligt ceremoniel for diplomatiet, havde de væbnede styrker også en slags ceremoniel for deres optræden og virksomhed i krig – og begge var beslægtet med den samtidige rokokostil. Tilsyneladende havde krigen en næsten idyllisk karakter, bønderne kunne pløje, og det borgerlige liv kunne gå sin gang uanfægtet blot et kort stykke fra slagmarken.

Medens landkrigskunstens forfald som sagt allerede var begyndt i 2. halvdel af 17. årh., så indtrådte forfaldet for søkrigskunsten først ca. 50 år senere. I tidsrummet 1650–1700 var søkrigskunsten ejendommeligt nok genstand for en rig udvikling, og dette korte tidsrum kan opvise flere navne på fremragende flådeførere end nogen anden epoke i historien. Søkrigskunstens forfaldsperiode kom næsten til at vare 17. århundrede ud.

Forståelsen af begrebet *sømagt* voksede stærkt i denne periode; dette var en naturlig følge af, at de økonomiske interesser, der var knyttet til søen, nåede en sådan betydning, at de blev den vigtigste årsag til en næsten uafbrudt rivalisering mellem de ledende europæiske søfartsnationer, og denne rivalisering førte gentagne gange til krig, hvor søstridskræfterne spillede den dominerende rolle. Den voksende forståelse af begrebet *sømagt* var dog ikke ledsaget af en tilsvarende vækst i forståelsen for begrebet *søherredømme*; først den næste periode skulle bringe større klarhed her.

Kølvandslinien, hvor den indbyrdes afstand mellem fartøjerne (lineskibene) var ca. 1 kabellængde ($\frac{1}{10}$ sømil, 185 m.), var stadig den sædvanlige marchformation; den var tillige normal kampformation, idet den gjorde det muligt for alle fartøjer i foreringen at benytte alt skyts på den ene side samtidig. Det var så meget vigtigere, som artilleriet allerede ved periodens begyndelse var blevet det afgørende våben til søs, selv om entring stadig spillede en rolle i enkeltskibskamp. De mindre skibe holdt sig på den side af egen styrke, der vendte bort fra fjenden.

Det blev regnet for en fordel taktisk set at komme til luvart af fjenden, idet en sådan position gav størst frihed til at vælge, om man ville tage kampen op eller ej, og til i førstnævnte tilfælde at vælge kampafstand samt til evt. at foretage manøvrer for at opnå taktisk overlegenhed – f.eks.

ved gennembrud af den fj. kolonne. I de første 50 år af denne periode, da søkrigskunsten stod højt, spillede gennembrud en vigtig rolle, idet det gav større muligheder for at nedkæmpe den fj. styrke, hvilket i øvrigt altid har været målet i tider med en faglig set sund opfattelse af krigsførelsens mål, midler og metoder.

Fra ca. år 1700 skete en ændring heri, og særlig i Frankrig blev det almindeligt at opfatte slaget som et onde – altså samme opfattelse, som helt fra periodens begyndelse havde været fremherskende på landmilitært hold. Følgelig blev det nu vigtigere at bevare og sikre egen flåde end at ødelægge fjendens. Resultatet af et sådant defensivt syn blev, at de fleste sammenstød på søen artede sig som rene parallellslag, hvor begge flåder var formeret i kølvandsorden og som regel lå bidevind* på samme kurs, uden at der blev gjort andet forsøg på at tilvejebringe taktisk overlegenhed, end hvad der måske kunne opnås ved bedre skydning.

I løbet af det 18. årh. voksede en ganske betydelig militærlitteratur op, men denne var dog i det store og hele lidet original; den gik ikke længere end til at give et billede af krigsførelsen, specielt af virksomheden under kamp, samt en fremstilling af de herskende strategiske og taktiske anskuelser. Når enkelte værker om fæstningskrig af bl.a. den franske ingeniørofficer, senere marskal, *Vauban*, samt et sømilitært værk, som i øvrigt var skrevet af en civil, der hverken havde maritim el. sømilitær uddannelse el. erfaring (John Clerk of Elgin) undtages, var denne litteratur fattig på tanker, der kunne virke nyskabende på krigskunsten.

De landmilitære forfattere, der gjorde sig bemærket i denne periode, var næsten alle fremtrædende militære førere – to af dem, *Vauban* (1633–1706) og den preussiske konge

* Styrende så tæt vindretningen som muligt.

Frederik II (1712–1786), skal omtales nærmere. Vaubans litterære produktion var af forholdsvis beskedent omfang og var begrænset til at omhandle forsvar af og angreb på fæstninger samt brug af miner. Det mest kendte af hans værker »*Traité de l'attaque et de la défense des places suivi d'un traité des mines*« blev i øvrigt først trykt i 1737 efter hans død.

Vauban har hovedæren af, at princippet om en hovedforsvarslinie blev erstattet med tesen om det organiserede dybdeforsvar – til at begynde med under udnyttelse af udenværker fremskudt foran hovedvolden, der således blev selvstændige, detacherede værker. M.h.t. angrebet på fæstninger udformede Vauban den metode at nærme sig fæstningsværkerne ved hjælp af løbegrave, der gik i siksak; med visse mellemrum gravedes så løbegrave, der gik tværs på angrebsretningen (paralleller); på denne måde kunne angrebsstyrken nærme sig objektet skridtvis, og til støtte for fremrykningen anlagdes provisoriske jordværker, bl.a. til artilleriet.

Vaubans værker var meget specielle, men når de alligevel en tid lang nød stor anseelse, skyldtes det, at landkrigsførelsen i næsten hele 18. årh. som oftest artede sig som en række belejringer. Vauban havde i øvrigt den opfattelse, at fæstninger ikke blot havde defensiv værdi, og han understregede derfor ofte den betydning, de havde som basis for offensive operationer. De befæstede steder burde placeres således, at de kontrollerede kommunikationer og brohoveder, der åbnede adgang til muligt fjendtligt territorium.

Kong Fr. II's første betydelige militære skrift hed »*Principes généraux de la guerre*« og udkom i 1746. Det blev ikke offentliggjort, men cirkulerede fortroligt mellem hans generaler; først efter at en af disse under Syvårskrigen (1756–1763) var blevet taget til fange i 1760, blev skriftet offentligt kendt, idet det året efter blev udgivet både på fransk

og tysk. Skriftet er siden gentagne gange blevet trykt i nye oplag og må betegnes som Fr. II's hovedværk.

Hans forfatterskab, der strakte sig over mere end 40 år, var i øvrigt meget omfattende, idet han foruden en række historiske værker, hvoraf flere krigshistoriske, leverede forskellige afhandlinger af teoretisk art. Som yngre synes Fr. II at have haft et sundt strategisk grundsyn. I det foran nævnte hovedværk udtalte han således, at Preussens krige måtte være kortvarige og »livlige«, fordi en lang krig ville udtømme landets ressourcer og nedbryde de preussiske troppers beundringsværdige disciplin. Men som ældre fandt Fr. II, at forholdene havde ændret sig, og han kom til at værdsætte permanente befæstninger højt. Han fortsatte således den tradition, som Vauban havde efterladt sig, som gik ud på, at belejring og erobring af fæstninger var krigsførelsens hovedformål.

Som ældre var Fr. II ikke interesseret i afgørende slag mellem to modstanderes hovedstyrker; efter hans opfattelse var udfaldet af et slag for meget afhængigt af tilfældigheder, idet chancerne var unddraget rationel beregning. Selv om ødelæggelse af fjendens hovedstyrke således ikke var Fr. II's normale strategiske mål, så erkendte han dog, at sejrherren i et slag burde tilstræbe en ødelæggende forfølgelse af fjenden.

Det første egentlige værk om *krigsførelsen til søs* udkom 1697. Dets titel var »L'art des armées navales« og forfatteren var den franske jesuiterpater *Paul Hoste* (1652–1700). Han var lærer i matematik ved det kgl. seminar (officersskole) i Toulon, og han havde i 12 år været skibspræst på franske marinefartøjer; herunder pålagde en admiral Tourville, efter at have gjort Hoste kendt med sine ideer om søtaktik, ham at udarbejde det nævnte værk.

Hoste behandlede såvel formaltaktikken som den anvend-

te taktik; på søstrategien kom han ikke ind, den var tydeligvis et ukendt begreb for ham. Fremstillingen, der til dels belystes ved eksempler fra søkrigshistorien, er udstyret med en række for sin tid ypperlige illustrationer, og den bar præg af det modererede syn på krig og krigsføring, som allerede i ca. 50 år havde været fremherskende på landmilitært hold. M.h.t. kampformering fremkom Hoste ikke med noget nyt, men fremstillede de for længst knæsatte metoder. I sin behandling af dublering og gennembrud af den fj. kolonne hævdede han, at den første kun burde udføres, når man var talmæssig overlegen, og at gennembrud kun var tilrådelig under gunstige omstændigheder. I det hele taget var Hoste ikke meget stemt for, at der skulle foretages evoleringer* eller manøvrer af taktisk art under kamp, idet sådanne let kunne føre til uorden med tab og ødelæggelse til følge. Hoste synes således at have manglet erkendelsen af, at det ikke var nok at bekæmpe fjenden og besejre ham – han måtte også ødelægges. Eller med andre ord: Hoste (Tourville) anså det for vigtigere at bevare egen flåde end at ødelægge fjendens, og tiden lige efter Hoste kan med fuld ret kaldes de uafgjorte parallelslags epoke.

Denne omstændighed blev baggrunden for en original britisk afhandling om søtaktik, der så dagens lys i 1790. Den var skrevet af den civile skotte *John Clerk of Elgin* og bar titlen: »An Essay on Naval Tactics«. Clerk havde aldrig været til søs endsige gjort tjeneste i marinen; endvidere kendte han ikke Hostes værk. Alligevel havde han allerede i sin ungdom ved at studere beretningerne om en række søslag fået den overbevisning, at de taktiske erfaringer, som var høstet i disse slag, ikke var blevet bearbejdet i tilstrækkelig grad. Resultaterne af sine studier begyndte han at bearbejde

* Ændringer af formationer og gangarter.

og nedskrive i 1781, og det følgende år tryktes den første del af hans afhandling i 50 eksemplarer; dette værk førte til, at en række britiske søofficerer begyndte et nærmere studium af søtaktikken. De senere ledende britiske admiraler Rodney og Nelson erkendte at være påvirket af Clerks værk, der i suppleret udgave udkom i 1790 i stort oplag og flere gange senere.

Fremstillingens bærende idé var at påvise manglerne ved den hidtil benyttede taktiske metode, dernæst at fremkomme med forslag til nye metoder med sigte på at angribe modstanderen – eller rettere en del af hans styrke – med overlegne kræfter og således tilføje ham et afgørende nederlag. Clerk brød med det princip, at hele flåden under kamp skulle være formeret i kølvandslinie. I stedet burde man med egen hovedstyrke søge at fastholde fjendens tète og centrum, medens en detacheret styrke foretog gennembrud af den fjendtlige kolonne og derved afskar de skibe, der dannede dens queue; disse skibe ville derved blive opholdt og kunne nedkæmpes af overlegne kræfter. Clerk udkrystalliserede sine teorier i nogle »General Principles«, hvori han tilstræbte at klarlægge, hvad man siden har kaldt koncentrationsprincippet, og påvise at det gjaldt for enhver flådechef at udnytte dette princip og samtidig hindre modparten i at gøre brug af det. Koncentrationsprincippet var ingenlunde Clerks »opfindelse«, idet bl.a. den hollandske admiral de Ruyter og den danske Niels Juel med held havde udnyttet det i praksis, men Clerk gav det en klart afgrænset betydning og opstillede en teoretisk begrundelse for dets værdi.

4. *Revolutions- og Napoleonskrigenes epoke.*

Den franske revolution åbnede vejen for en radikal omskabelse af *krigsførelsen til lands*. Rokokotidens professionelle armeer, hvis kerne var hvervede enheder suppleret med leje-

tropper, blev erstattet med værnepligtshære, og parolen lød: *Levée en masse*.

Revolutionshærene kunne ikke foretage de udviklede manøvrer, som hærene hidtil havde kunnet. De nye hæres organisation, bevæbning og udrustning var ikke væsensforskellig fra de tidligeres, og formaltaktikkens (eksercitsens) udvikling var ej heller undergået nævneværdig udvikling, men revolutionshærene var på langt nær så godt øvede – i hvert fald ikke i den første tid. På den anden side var disse hære fri for konventionelle begrænsninger, de kunne udholde sult og savn, og de kunne angribe uden hensyn til forbruget af mennesker, fordi de kunne trække på nationens samlede ressourcer. Disse stærkt ændrede vilkår muliggjorde en udpræget bevægelig strategi; magasinsystemet slog ikke længere til og måtte i vid udstrækning suppleres med rekvisitionssystemet: Armeerne levede nu i udstrakt grad af landet, hvori der opereredes.

Den unge franske artilleriofficer Napoleon Bonaparte blev hurtigt klar over de muligheder, som den nye tingenes tilstand førte med sig, og som chef for en af revolutionshærene demonstrerede han som den første, hvad man kunne udrette med disse hære. Allerede i Det italienske Felttog (1786–97) handlede han bevidst mod næsten alle konventionelle regler. Han placerede sig på »de indre linier« mellem sardiniere og østrigere uden at tage videre hensyn til egne forsyningslinier; til at begynde med hverken dækkede eller erobrede han noget territorium, idet hans eneste mål var at nedkæmpe og ødelægge modstandernes hære. Han samlede sin styrke kort før slaget og fuldbyrdede enhver sejr på slagmarken ved en ubarmhertig forfølgelse.

Overraskelsesprincippet spillede en stor rolle i Napoleons krigsførelse, hvad enten han koncentrerede sine divisioner og derpå lynsnart kastede dem mod det svageste punkt i den

fj. front, eller han omgik en af fjendens fløje med hovedstyrken af sin armé og derpå placerede denne tværs over de fjendtlige tilbagetogslinier. Napoleons metoder var tilsyneladende præget af brutal ligefremhed og primitiv dristighed, men han ofrede i virkeligheden de tekniske detaljer stor omsorg; han lagde således overordentlig vægt på at skabe et effektivt efterretningsvæsen, og hans ledelse var kendetegnet ved en gennemtrængende logisk kraft og vurderingsevne.

Den napoleonske lynkrigs overlegenhed blev til slut udlygnet; de franske armeer blev paradoksalt nok for store, og Napoleons modstandere lærte efterhånden »lektionen«. Tilmed nationaliseredes også de andre europæiske hære, hvilket resulterede i, at såvel Preussen som Rusland i felttogene 1813 og 14 hver havde ca. ½ million mand under våben, og at operationsteatret på ca. 8 måneder flyttede fra det østlige Tyskland til det centrale Frankrig.

Som landkrigskunsten var *søkrigskunsten* i denne periode genstand for en fuldstændig omskabelse, men mens omskabelsen af landkrigskunsten begyndte i den franske hær – først og fremmest inspireret af Napoleons geni – begyndte omskabelsen af søkrigskunsten i den britiske flåde. Søkrigskunstens genfødelse gjaldt både taktikken og strategien. Den anvendte taktik blev atter karakteriseret ved manøvrer i form af gennembrud og/eller dublering; slaget ved Trafalgar (1805) er et typisk eksempel på gennembrud, medens slaget ved Abukir (1798) var et lige så typisk eksempel på dublering af den franske flåde.

I søstrategisk henseende var perioden bemærkelsesværdig ved, at der udviklede sig en meget større forståelse for søherredømmets betydning, end tilfældet havde været tidligere; dette gjaldt især Storbritannien, der lod denne forståelse komme til udtryk gennem den målbevidste og konsekvente

blokadepolitik, som iværksattes mod franske og spanske havne.

Ingen af de landmilitære skrifter, der så dagens lys i tiden mellem Machiavelli og Napoleon var af epokeskabende karakter. Efter Napoleonskrigene voksede imidlertid den militære – og især den landmilitære – litteratur meget stærkt, og der fremkom værker, som skabte epoke. Hovedæren for, at landkrigskunsten blev ført ind i et rationelt spor tilfalder de to generalstabsofficerer, den preussiske general Carl von Clausewitz (1780–1831) og den schweizisk-fødte general A. M. Jomini (1779–1869); den sidste var til 1813 i fransk og derefter i russisk tjeneste.

Clausewitz var 1818 til 1830 chef for krigsakademiet i Berlin, hvor han imidlertid ikke underviste, men – hvad kun få indviede vidste – i det stille drev et storstilet militært forskningsarbejde i en række år. Jomini havde oprindelig været bankmand i Paris, men i 1796 tog han tjeneste i den franske hærs intendantur for senere at gå over i den operative stab, hvor han snart viste, at han var en særpræget militærbegavelse. I 1813 var Jomini stabschef hos marchal Ney, men da han var utilfreds med sit avancement, gik han i russisk tjeneste og betroedes her høje militære stillinger.

Såvel Clausewitz som Jomini havde under Napoleonskrigene erhvervet sig grundig indsigt i troppeføringens vanskelige og krævende kunst, og begge havde gennem studium af krigshistorien søgt at udvide og uddybe deres erfaringer fra den praktiske tjeneste; begge blev kendt som tolkere af Napoleons krigsførelse. Allerede i 1804 kom Jominis første krigshistoriske skrift, og han udfoldede gennem en menneskealder en betydelig virksomhed som krigshistorisk forfatter. Det blev imidlertid hans teoretiske skrifter, der gjorde ham kendt langt uden for Ruslands grænser, og de fik stor indflydelse på den militære tænkning i mange lande. Det be-

tydeligste af hans teoretiske værker, »Précis de l'Art de la Guerre« på 950 sider, udkom i 1838.

Også Clausewitz var såvel krigshistoriker som militær teoretiker; betydeligst blandt hans skrifter er »Vom Kriege«, men han så det ikke trykt i sin livstid – han døde som 51-årig allerede i 1831, og hans hustru besørgede udgivelsen af alle hans skrifter i årene 1832–37. Såvel Clausewitz' som Jominis hovedværk er udsendt i adskillige oplag og oversat til en række sprog; »Vom Kriege« kom i 1952 i 16. oplag. Til at begynde med nød Jomini størst anseelse – især i USA – men i løbet af det sidste par menneskealdre er Clausewitz gået forbi ham.

Clausewitz forkastede både den optimisme og det dogmatiske, der havde præget 18. århundredes teorier om krig og krigsførelse. Han hævdede, at krig hverken var et videnskabeligt spil eller en international sport, men en voldshandling, som for begge de krigsførende parter havde til formål at påtvinge modparten sin vilje. I krigens natur var der intet moderat eller filantropisk, og videnskaben kunne hverken moderere eller forædle krigen. Fysisk magt var krigens specielle virkemiddel, og krigsførelsen havde altid som primært mål at afvæbne eller ødelægge fjenden. Når dette mål var nået, måtte fjenden hindres i at rejse nye styrker, hvilket som regel gjorde det nødvendigt at besætte hans territorium; det var krigsførelsens andet mål.

Clausewitz tillagde således slaget afgørende betydning, men han gik videre og understregede krigens betydning som middel for politikken; dette formulerede han således: »Krigen er kun politikken fortsættelse med andre midler« – altså et instrument i politikkenes tjeneste. Clausewitz lagde i det hele taget stor vægt på den indbyrdes sammenhæng mellem mål og midler; dette kom klart til udtryk i flg. definition: »Taktikken er læren om brugen af militære styrker i slaget;

strategien er læren om, hvordan man udnytter slagene for at nå krigens mål.« På den anden side hævdede Clausewitz også, at det politiske mål måtte afpasses efter midlerne; den militære ledelse måtte kræve, at de politiske tendenser og mål ikke kom i strid med de militære midlers egenart.

Clausewitz opstillede abstraktionen »absolut krig« – en isoleret voldelig akt, i hvilken såvel mål som midler er ubegrænsede; han analyserede krigen og fandt, at den *ikke* var en isoleret akt, men en viljeshandling i et menneskeligt miljø. Krigen ville derfor være underkastet begrænsninger, som Clausewitz derefter diskuterede under hensyn til deres årsager. Clausewitz indførte betegnelsen og arbejdede meget med begrebet friktion, der omfatter en række usikkerhedsfaktorer som fare, legemlig udmattelse, efterretninger osv., der alle adskiller den virkelige krig fra krigen »på papiret«. Clausewitz tillagde overraskelsesprincippet stor betydning i taktikken, men ikke i strategien. Det af krigens principper, som han anså for det ubestridt vigtigste, var imidlertid koncentrationsprincippet.

Medens Clausewitz især lagde vægt på at fremstille krigens indre væsen, hvorfor han kaldtes krigens filosof, så skrev Jomini i højere grad som generalstabsofficeren, der især behandlede krigskunstens teori, og hvis lærdomme i stor udstrækning var baseret på lang personlig krigserfaring. Til tider kunne Jomini dog også vise en filosofisk tendens i sin tankegang; han har således karakteriseret krigen som et stort drama, i hvilket tusinde moralske og fysiske elementer medvirker mere eller mindre kraftigt, og som ikke kunne reduceres til matematiske kalkulationer.

I sin granskning kom Jomini frem til, at der var nogle få grundlæggende principper for krigsførelsen, og at disse principper var uforanderlige og uafhængige af såvel våben som tidsepoke. At fravige disse principper var forbundet med den

største risiko, mens anvendelsen af dem næsten altid kronedes med held. Som Clausewitz mente Jomini, at koncentrationsprincippet var det vigtigste militære princip; han benyttede i øvrigt termen »maxime«, og blandt en række sådanne fremhævede han særligt det strategiske initiativ, forfølgelsen af en slagen fjende og overraskelsen.

Jomini ofrede ikke slaget den opmærksomhed som Clausewitz, men han kom dog dennes doktrin, om at det første mål i krig er ødelæggelse af fjendens væbnede styrker, nær. Det centrale for Jomini var her at vælge de rigtige operationer. Krigenes former vies hos Jomini megen omtale; han skriver derfor meget om strategiske punkter, -linier og -fronter, om geografiske objekter, om operationslinier, -zoner og -fronter, om ydre linier og indre linier osv. Men han ofrer også megen omtale på efterretningstjeneste, forsyningstjeneste og stabstjeneste. Jomini erkendte, at *klare definitioner* og en konsekvent anvendelse af de udtryk, han brugte, var en nødvendig forudsætning for udviklingen af en sund militær tankegang; definitioner er derfor et karakteristisk træk i hans hovedværk.

Selv om Jominis militære erfaring begrænsede sig til det landmilitære, havde han dog en betydelig forståelse for havens strategiske betydning; Clausewitz omtaler overhovedet ikke havet eller krigsførelsen til søs i sit hovedværk *Vom Kriege*. Jomini behandlede først og fremmest strategien og taktikken. Men Clausewitz behandlede desuden krigens væsen og sammenhæng mellem politik og krig. Man kan således ikke tale om Jomini *eller* Clausewitz, men bør tale om Jomini *og* Clausewitz, idet de supplerer hinanden. Adskilligt hos begge de fremragende militærhistorikere er naturligvis forlængst blevet aflægs, men udformningen af nogle af krigskunstens grundlæggende principper, som de foretog, og det realistiske billede af krigens væsen, som især er karakteristisk

for Clausewitz' hovedværk, har stadig sin fulde gyldighed.

5. *Den militærtekniske revolution.*

Den udvikling på det militære område, der har fundet sted efter Napoleonskrigene, har i høj grad været præget af den proces, som er blevet betegnet den militærtekniske revolution. Denne, der for alvor satte ind omkring 19. årh.s midte, betegnede indledningen til stridskræfternes mekanisering, og den var en følge af de vigtige opfindelser og nyskabelser på det maskintekniske og våbentekniske område, som så dagens lys allerede i århundredets begyndelse, og som atter havde sin rod i den industrielle revolution. Det var særlig to af disse opfindelser – skibsdampmaskinen og den eksplosive artillerigranat – der i første omgang markerede den militærtekniske revolutions start.

Siden har de konventionelle våben og maskiner m.v. så at sige uafbrudt været genstand for forbedring og modernisering. Nye våben, maskiner, instrumenter og sprængstof er efterhånden kommet til, og så snart en sådan ny frembringelse er blevet udviklet til praktisk brugbarhed, er også den kommet ind under forbedringens og moderniseringens lov, som de oprindelige, konventionelle våben og maskiner længe har været undergivet.

I almindelighed er *krigsførelsen til lands* i denne periode karakteriseret ved voksende armeer (massehære), øgede frontlængder, hurtige forflytninger, voksende ildkraft, stærkt forbedrede meddelelsesmidler – især efter radioens fremkomst – og tiltagende mekanisering af stridskræfterne, samt i dette århundrede ved flyvevåbnets øgede indsats og betydning.

Ved udbruddet af 1. verdenskrig var såvel infanteriets og kavalleriets som artilleriets ildkraft øget stærkt, og det var ikke så mærkeligt, at de to modstandere, da de første stort

anlagte offensivbevægelser i efteråret 1914 stoppede, gravede sig ned og indrettede sig på stillingskrig (skyttegravskrig). I store frontalangreb, som i hvert enkelt tilfælde var forberedt i måneder, forsøgte de to parter så – især på Vestfronten – skiftevis at opnå gennembrud af modstanderens front, men altid forgæves. I forsøget på at opnå et sådant fremstilledes i Storbritannien pansrede køretøjer (tanks) med bæltetræk og bestykket med let artilleri og maskinskyts. Disse tanks (kampvogne) blev indpasset i et særligt panserkorps, hvis enheder sattes ind i koncentrerede angreb, kraftigt støttet af feltartilleri, hvis kaliber og skudvidde stadig øgedes – men stadig forgæves.

Udviklingen af panservåbnet fortsatte efter 1. verdenskrig, og under 2. verdenskrig spillede panserenheder en fremtrædende – ja, til tider afgørende – rolle; dette var specielt tilfældet i åbent terræn, og tyske panserkolonner gennembrød den franske front eller rettere omgik den for uhyre summer etablerede Maginotlinie forsommeren 1940. Også udviklingen af almindelige motorkøretøjer var foregået i rask tempo efter 1918, og dette i forbindelse med, at de kunne produceres i masse, førte til, at de under 2. verdenskrig praktisk talt fuldstændig erstattede alle slags køretøjer med hestetræk; med motorkøretøjer som transportmiddel blev man således i stand til at flytte tropper langt hurtigere, end det hidtil var muligt.

Allerede under 1. verdenskrig spillede *flyvevåbnet* en vis rolle, og under 2. verdenskrig – som i alle senere krige – kom det til at spille en fremtrædende rolle under operationerne til lands. Det overtog således i stor udstrækning fjernopklaringen, der hidtil var besørget af specielle kavalerienheder. Men flyvevåbnet kunne desuden bombe kommunikationerne bag fjendens front, især vej- og jernbaneknudepunkter, broer, jernbanetog og marcherende kolonner; derved

hæmmedes bl.a. fjendtlige troppeflytninger og tilførsler af forsyninger af enhver art, f.eks. af ammunition, til fronten. Desuden kunne flyvevåbnet bombe fjendens magasiner og depoter og ikke mindst hans krigs- og livsvigtige fabrikker m.v. Men også i taktisk henseende gjorde flyvevåbnet sig stærkt gældende, idet det greb ind i kampene på jorden med automatiske våben og bomber samt i 2. verdenskrig raketter.

Forudsætningen for en indsats i krigen til lands, som her skitseret, var imidlertid, at flyvevåbnet – som i krigen til søs – var i besiddelse af herredømmet i luften på den pågældende krigsskueplads, i hvert fald momentant. I øvrigt tog man såvel under 1. som under 2. verdenskrig en række nye våben i brug; under 1. verdenskrig således fodfolksmorteren, flammekasteren, automatgeværet og infanterikanonen; under 2. verdenskrig drejede det sig navnlig om raketterne – som f.eks. »Stalinorglet« og de langtrækkende »V1«- og »V2«-raketter. Under 1. verdenskrig benyttede begge parter krigsgas, medens 2. verdenskrig kunne opvise en særlig udstrakt brug af landminer.

Da den militærtekniske revolution begyndte, bestod *krigsflåderne* af træskibe med sejl som hovedfremdrivningsmiddel og bestykket med glatløbende forladekanoner, som udskød massive eller krudtladede kugler. Klassificeringen af de forskellige skibskategorier var som i forrige periode, og det var stadig de store og ret klodsede lineskibe, der dannede flådernes kerne; krydsertjeneste varetoges af fregatter og korvetter, medens patruljering, bevogtning og til dels eskortering besørgedes af brigger og skonnerter, lokalforsvaret af rokanonfartøjer. Ved 19. årh.s midte havde lineskibe et displacement på 4000–4500 tons, fregatterne var på 1500–2500 tons, medens korvetterne lå mellem 600 og 1500 tons.

Det var et søslag i 1853 under Krimkrigen, hvor en russisk eskadre i løbet af et par timer med sprængkugler rase-

rede en tyrkisk eskadre, som kun benyttede fuldskarp, der gav stødet til, at man begyndte at pansre skibssiderne på de store orlogsfartøjer med smedejernsplader, der til at begynde med var 10 cm tykke. De første pansrede skibe (store kanonbåde) nåede man allerede at sætte ind før Krimkrigens afslutning, og herunder fik man dokumenteret, at de foreløbig var usårlige over for både fuldskarp og sprængladte kugler. Det varede ikke længe, før de ledende europæiske flådemagter begyndte at bygge store, søgående, pansrede skibe, men den første kamp mellem pansrede artilleriskibe fandt sted i amerikansk kystfarvand i 1862 under Den nordamerikanske Borgerkrig mellem Nordstaternes »Monitor« og Sydstaternes »Merrimac«; begge skibe var kystpanserskibe og kampen endte uafgjort.

I den følgende menneskealder blev der bygget et meget stort antal såvel pansrede som upansrede skibe for de forskellige mariner. Herunder blev træet erstattet først af jern, og siden blev smedejernet afløst først af stålpanser og derefter af hærdet stålpanser. I tidsrummet mellem Den nordamerikanske Borgerkrig og Den russisk-japanske Krig (1865–1905) blev der ikke udkæmpet noget større søslag, og da det teoretiske studium af søkrigens strategi og taktik ikke blev sat i system før i begyndelsen af 90'erne, blev udviklingen præget af usikkerhed m.h.t. panserets anordning, kanonernes opstilling og kaliber m.v. Usikkerheden blev ikke mindre ved, at undervandsminen og den selvbevægelige torpedo netop i dette tidsrum blev udviklet til praktisk brug, uden at man var helt klar over disse nye våbens muligheder og begrænsninger. 1870'ernes og 80'ernes orlogsflåder lignede snarere modelsamlinger end harmonisk opbyggede og slagkraftige flådestyrker.

Men i 90'erne indtrådte en mærkbar forandring, idet man var nået frem til klarhed over, hvorledes moderne skibsma-

teriel burde specialiseres. I stedet for klasserne lineskibe, fregatter og korvetter fik man slagskibe, panserkrydsere og lette krydsere. Ved århundredskiftet var slagskibet kommet op på ca. 15.000 tons, panserkrydseren på ca. 12.000 og den lette krydser fra 2.000 til 6.000 tons. Jagerne lå på 400, torpedobåden på 150 og undervandsbåden på 200 tons. Men displacementen* steg voldsomt de følgende år, og i 1930'erne var slagskibets øget til 40.000 og jagerens til 2.000 tons.

I tiden efter århundredskiftet toges en række betydningsfulde nyskabelser på søkrigsmateriellets område i brug; således blev forskellige slags miner og dybvandsbomber taget i brug i 1. verdenskrig og i 2. nærkamprakter. Radioen revolutionerede hele forbindelsestjenesten, og radiopejleapparatet (radaren) fik stor betydning både som navigeringsmiddel og til lokalisering af fartøjer og fly; under 2. verdenskrig kom hertil radarens udnyttelse i artilleriet dels i ildledelsen dels ved initiering af brandrørene i luftværnsgranater.

Skibsmaskineriets udvikling var særlig kendetegnet ved, at damp turbine og dieselmotor, som begge indførtes før 2. verdenskrig, mere og mere fortrængte stempeldampmaskinen; kullene er erstattet af olie som brændsel. Af de nye skibstyper, der kom til, skal særlig nævnes minelæggere, ministrygere, motortorpedobåde og hangarskibe samt forskellige typer af landgangsfartøjer.

Under søslagene i 20. årh. har kampafstandene på søen været så store – fra 5.000 m helt op til 25.000 m – at hverken gennembrud eller dublering har ladet sig gennemføre. Til gengæld har det været forsøgt at placere egen kolonne foran og tværs på fjendens for at opnå taktisk overlegenhed, idet alle bredsider herved kunne bringes til at bære mod fjendens forreste fartøjer. Denne manøvre forsøgt af den

* Vægt af vandmasse, som skroget fortrænger i 100 kg.

japanske admiral Togo over for den russiske eskadre ved Tsushimastrædet i 1905, men lykkedes kun delvis. Admiral Jellicoe anvendte manøveren med betydelig større held i Jyllandsslaget i 1916; dette er i øvrigt det sidste større søslag, der er udkæmpet på konventionel måde, idet flystyrker ikke deltog.

I det 20. årh.s søslag er torpedovåbnet blevet udnyttet i betydeligt omfang. Mens kanonen og torpedoen er taktiske våben, er minen (den forankrede undervandsmine) i første række et strategisk våben. Den anvendes dels defensivt, bl.a. til spærring af fjorde og andre smalle farvande og til blokering af fjendtlige havne og kyster, dels offensivt i minefeller i farvande, som trafikeres stærkt af fjenden. Undervandsbådene har især i 1. verdenskrig til tider opereret sammen med slagflåderne, men det var først og fremmest som handelsødelæggere, at de gjorde sig gældende.

Under begge verdenskrige, men dog især under den 2., spillede flyvevåbnet en fremtrædende, ja ofte afgørende rolle i krigen til søs. I 2. verdenskrig blev det hurtigt klart, at det ikke lod sig gøre at etablere og hævde søherredømmet over et vist søområde, hvis fjenden var i stand til at etablere og hævde luftherredømmet over det samme område. De tyske bombemaskiner blev i 2. verdenskrig sat i stand til foruden bomber og torpedoer at føre raketter, der kunne slippes op til 16 km fra målet. Hen i 2. verdenskrig kom hangarskibe til at overtage slagskibenes rolle, som den vigtigste krigsskibskategori. De såkaldte Task Forces var bygget op om en hangarskibskerne, og det forekom i Stillehavet, at de to modstanderes fartøjsstyrker slet ikke havde direkte synskontakt med hinanden; de største hangarskibes displacement nåede op på ca. 40.000 tons.

I løbet af 19. årh. og 20 årh.s første årtier er der vokset en righoldig militærlitteratur op. Her skal blandt de land-

militære forfattere nævnes den tyske professor Delbrück, den franske marchal Foch og den britiske generalmajor Fuller og kaptajn Liddell Hart. *Hans Delbrück* (1848–1929) havde deltaget i felttoget 1870–71 som reserveofficer og holdt efter at være blevet lærer ved Berlins Universitet i 1881 her en række forelæsninger af krigshistorisk og militærhistorisk art; af dem voksede senere et stort krigshistorisk standardværk »Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte« på hele 7 bind frem. Selv nåede Delbrück kun at skrive de fire første, medens to andre historikere afsluttede de resterende 3 bind.

Ferdinand Foch (1851–1929) blev som oberstløjtnant i 1894 lærer i strategi og taktik ved den franske krigshøjskole – École supérieure de Guerre – i Paris. Han var stærkere påvirket af Clausewitz end nogen anden militær forsker, og hans militære indstilling var udpræget offensiv. Hovedæren for, at fransk militær tænkning genskabtes efter nederlaget i 1870–71, tillægges Foch. Begge hans hovedværker »Des Principes de la Guerre« og »De la Conduite de la Guerre« udkom kort efter 1. verdenskrigs udbrud; hans militærhistoriske viden var noget fragmentarisk, og han forstod sig meget lidt på søkrig. I 1. verdenskrigs sidste måneder var Foch øverstkommanderende på Vestfronten, og det faldt i hans lod at undertegne våbenstilstandsaftalen 11. november 1918; sine erfaringer fra 1. verdenskrig har han nedlagt i værket »Mémoires«, der udkom 1931 i 2 bind.

J. F. C. Fuller er født i 1878; han deltog som ung i Boerkrigen (1899–1902) og i 1. verdenskrig som stabschef ved det britiske tankkorps. I mellemkrigstiden udfoldede Fuller en rig litterær virksomhed og ivrede stærkt for landstridskræfternes mekanisering; det er hans teorier vedr. samvirke mellem kampvogne og fly, der førte til nyskabelsen i 2. verdenskrigs begyndelse, lynkrigen. Hans teorier blev i Frank-

rig taget op af *de Gaulle* og i Tyskland først og fremmest af *Heinz Guderian*. Under og efter 2. verdenskrig fortsatte Fuller sin litterære virksomhed, og heraf skal nævnes hans beretning om denne krig: »The Second World War 1939–1945« og hans tre-bindts værk »The Decisive Battles of the Western World« fra 1963. I sine krigshistoriske arbejder har Fuller lagt stor sømilitær forståelse for dagen og understreget søherredømmets betydning. Han deler Clausewitz' syn på den intime forbindelse mellem politik og strategi, og han er den første, som har foretaget en differentieret, punktvis opstilling af de såkaldte krigens principper.

B. H. Liddell Hart er født i 1895, og han deltog i 1. verdenskrig som infanteriofficer på Vestfronten. I mellemkrigs-tiden virkede han som militær skribent til aviser og tidskrifter og udgav også en række militære værker; hans litterære produktion fortsattes under og efter 2. verdenskrig, og han har bl.a. videreført Fullers »Pansertanker«. Hans betydeligste værk er »Strategy. The Indirect Approach«, der er udsendt i udvidet og revideret udgave i 1967. Liddell Harts hovedtese er, at det er hensigten med strategien at nå de mål, nationen sætter sig, med mindst mulige omkostninger. De største omkostninger en nation kan betale for sine nationale aspirationer, er de, der betales gennem en væbnet konflikt. En sådan bør derfor undgås. »I ethvert felttog er den sundeste strategi at udsætte slaget, og den sundeste taktik at udsætte angrebet, indtil afgørelsen er muliggjort ved, at fjenden moralsk er bragt ud af balance,« siger Liddell Hart, der i sine anskuelser om den direkte strategi er i overensstemmelse med kommunistiske teoretikere, hvoraf bør nævnes *Lenin*, hvis synspunkter vedr. krigsførelsen bl.a. fremgår af hans »Clausewitz' Werk 'Vom Kriege', Auszüge und Randglossen«, der er udsendt i østtysk udgave 1957.

Til de mere kendte landmilitære forfattere bør også hen-

regnes tyskeren *Karl Haushofer*, der var generalstabsofficer. Han blev efter 1. verdenskrig lærer i geografi ved universitetet i München, og gennem sin litterære virksomhed blev han eksponenten for de såkaldte geopolitikere. Efter i 1921 at være blevet professor ansattes han i 1933 som direktør for »Institut für Geopolitik« ved det nævnte universitet. Nationalsocialisterne byggede i vid udstrækning deres politik og strategi på geopolitiske teorier om de store nationers ret til at skaffe sig »Lebensraum«.

Der skulle gå næsten et halvt århundrede efter Jominis og Clausewitz' hovedværker, før der dukkede sømilitære forfattere af format op. Den første var den franske admiral *Théophile Aube* (1826–1890), der skabte en bevægelse, som kaldtes *La jeune École*. Hans to hovedværker er »*A Terre et à Bord*« (1884) og »*De la Guerre navale*« (1885); deres hovedtanker gik ud på flg.: Slagskibeskadrene havde ikke længere herredømmet på søen, idet torpedoen og farten havde ændret søkrigsførelsen fundamentalt. Slagskibene kunne ikke længere beskytte kysten og sikre søkommunikationerne effektivt. Det var desuden en fejl at forene maksimum af offensiv kraft og maksimum af defensiv styrke på et enkelt skrog – slagskibets – da det var en udfordring til princippet om arbejdets deling, der herskede i industrien. Slagskibene måtte derfor erstattes med et stort antal forskellige hurtiggående specialskibe som krydsere, torpedobåde og kanonbåde.

På den tid, da *La jeune École* havde størst indflydelse, indledtes imidlertid et forskningsarbejde på det sømilitære område, der skulle komme til at skabe epoke. Banebrydende var den amerikanske captain *A. T. Mahan* (1840–1914) og den britiske viceadmiral *P. H. Colomb* (1831–1899). Mahans første værk har titlen »*The Gulf and The Inland Waters*«, og blev trykt 1883; året efter blev han forelæser over sø-

krigshistorie og taktik ved den nyoprettede søkrigshøjskole – Naval War College – og 1886 blev han chef for højskolen.

På grundlag af sine forelæsninger udsendte Mahan i 1890 værket »The Influence of Sea Power upon History 1660–1783«, der vakte vældig opsigt, idet det klarlagde den store betydning, som sømagt havde spillet i verdenspolitikken i det anførte tidsrum. Det lige nævnte værk, der oversattes til flere sprog, efterfulgtes af et par andre, hvori emnet fulgtes op til 19. årh.s begyndelse. Mahans sidste store værk »Naval Strategy«, hans hovedværk, udkom i 1911.

I koncentreret form kan man sammenfatte resultaterne af Mahans forskning i flg. punkter:

a. En ny teoretisk udformning af begrebet sømagt og en historisk begrundet redegørelse for, hvilken indflydelse besiddelsen af sømagt kunne have for en nations liv og udvikling.

b. En ny teori for søstrategien.

c. Meget værdifulde bidrag til udforskning af søtaktikken.

For Mahan var hovedhensigten at gøre det klart for såvel folkets brede lag som for officerer, politikere og statsmænd, at USA havde behov for en stærk flåde, men hans forfatter-skab gjorde sig nu fuldt så stærkt gældende – og i hvert fald tidligere – i andre lande som Storbritannien, Tyskland og Japan. Et tegn herpå er, at Mahan allerede i 1883 blev æresdoktor ved universiteterne i Oxford og Cambridge. Den måde, hvorpå den britiske flåde blev grupperet, baseret og ledet under 1. verdenskrig, er et tydeligt bevis på, at den britiske søkrigsledelse havde grebet det essentielle i Mahans teorier. Med hovedflåden baseret i Scapa Flow på Orkney-øerne og oprettelsen af Kanalflåden var de tyske handelsruter afskåret og den tyske flåde stængt inde i Nordsoen.

Også i Tyskland vakte Mahans værker betydelig opsigt, men hverken Tysklands øverste politiske ledelse eller ad-

miralstaben havde forståelse for, hvorledes den nye »Hochseeflotte« skulle anvendes. På baggrund af den stærke udvikling, som Japans flåde fik efter Den kinesisk-japanske Krig (1894–95), er det indlysende, at Mahans skrifter studeredes med iver, og flere af hans værker oversattes til japansk end til noget andet sprog. Fra midten af 90'erne begyndte Mahans egne landsmænd at værdsætte hans indsats som sømilitær forfatter, og han hædredes med en række æresdoktorgrader, bl.a. ved Harvard og Yale universiteterne.

Colomb har kun præsteret et eneste større værk, nemlig »Naval Warfare« i 1891, altså året efter Mahans »The Influence of Sea Power«. Han behandlede forskellige sider af søkrigen og søkrigsførelsen med specielt sigte på britiske forhold i en række kortere afhandlinger, der i 1893 udsendtes samlet under titlen »Essays on Naval Defence«. *Colombs* værker fandt langt fra den udbredelse som Mahans, og i modsætning til dennes er de ikke helt frie for ensidighed i vurdering og konklusioner.

Mahan og *Colomb* fik mange efterfølgere, hvoraf her kun følgende skal nævnes: De franske admiraler *Darieus*, *Davelny* og *Castex*, den britiske søkrigshistoriker *Corbett* og den tyske admiral *Groos*. De to førstnævnte vandrede stort set i Mahans fodspor, *Castex* derimod søgte, under fuld anerkendelse af Mahans indsats, at skabe en syntese mellem dennes grundsyn og det syn, som blev hævdet af admiral *Aube* (*La jeune École*): *Castex*' hovedværk »*Théories Stratégiques*« på 5 bind udkom i 1929.

Corbett var jurist og forsøgte sig som journalist og krigskorrespondent, men interesserede sig stærkt for søkrigshistorie; i 1911 udsendte han sit første større værk »*Maritime Strategy*«, og han opnåede at blive lærer i søkrigshistorie ved *The Naval War College*. Straks ved 2. verdenskrigs begyndelse blev han opfordret til at behandle krigens opera-

tioner til søs, og resultatet blev et 5-binds værk »History of the Great War. Naval Operations«.

Otto Groos gjorde sig bemærket i mellemkrigstiden som forfatter af flere bind af det tyske storværk om operationerne til søs under 1. verdenskrig »Der Krieg zur See«. Resultaterne af sin virksomhed som sømilitær forsker nedlagde han i afhandlingen »Seekriegslehren«, der udkom 1929; han blev æresdoktor ved universitetet i Kiel.

En udmærket oversigt over og indføring i den moderne krigsførelses forudsætninger giver essay-samlingen, redigeret af amerikaneren *E. M. Earle*: »Makers of Modern Strategy«, hvis førsteudgave er fra 1943; senere er den som billiggbog udsendt i 1966. Den behandler udviklingen fra den moderne krigsførelses oprindelse i det 16. årh.–18. årh. (Machiavelli, Vauban, Frederik d. Store), den napoleonske krigsførelses fortolkere (Jomini og Clausewitz), det økonomiske grundlag for militær magt (Adam Smith, Alexander Hamilton og Fr. List), de socialrevolutionæres militærdoktrin (Engels og Marx), den preussisk-tyske skole (Moltke og Schlieffen), den franske skole (du Picy og Foch), den franske kolonikrigsførelse, perioden fra 1. til 2. verdenskrig med essays om Churchill, Lloyd George og Clemenceau, den tyske form for total krigsførelse (Ludendorff), den sovjetiske opfattelse af krigen (Lenin, Trotsky og Stalin), forsvarsdoktrinerne således som de efter 1. verdenskrig kom til udtryk i Maginots og Liddell Harts synspunkter, de tyske geopolitikere (Haushofer), et afsluttende kapitel behandler sø- og luftkrigsførelsens udvikling med essays om Mahan, den kontinentale søkrigsdoktrin samt japansk flådestrategi og flyveteoretikerne Douhet, Mitchell og Seversky. I en epilog behandles den nazistiske krigsdoktrin. Dette sidste afsnit er bogens svageste, hvilket først og fremmest må tilskrives dens tilblivelses-tidspunkt.

Endelig må det ikke overses, at alle større krigsførende magter i såvel 1. som 2. verdenskrig har udsendt officielle værker. Det gælder England, Frankrig, Canada og USA for begge verdenskriges vedkommende og Tyskland for 1. verdenskrig. Om Sovjets deltagelse i 2. verdenskrig – den såkaldte Store Fædrelandskrig – findes et til tysk oversat værk.

6. Atomalderen.

Med USAs anvendelse af atombomben over Hiroshima i august 1945 indledtes atomalderen; atombombens indvirkning på den militære strategi er indtil nu kun kommet til udtryk i udpræget grad hos de to supermagter – USA og Sovjet – og dermed på den strategi, som de to alliancer – NATO og Warszawapagtens organisationer – har udformet.

Dette vil ikke sige, at al krigsførelse efter Hiroshima er blevet en atomkrigsførelse – tværtimod har i rækken af krige siden 2. verdenskrig atombomben ikke haft nogen direkte indvirkning på krigsførelsens udformning. Flere af disse større og mindre krige, navnlig i Østen – ikke mindst i Vietnamkrigen – har været ført efter de doktriner, som Mao Tse Tung har udformet for den revolutionære krig.

Inden de nye strategiske teorier omtales, bør det fastslås, at der netop i udpræget grad er tale om teorier, idet den opnåede magtbalance mellem de to store militæralliancer har været en væsentlig forudsætning for fredens opretholdelse i de områder, som alliancerne dækker.

Indtil Sovjet i sommeren 1953 opnåede at råde over operationsduelige kernevåben, besad USA et »kernevåben-monopol«; denne situation var baggrunden for NATOs første strategi, kendetegnet ved »Skjold og sværdteorien«, der indebærer, at de konventionelle kampklare hærstyrker (dækningsstyrkerne) i Europa sammen med stærke flådestyrker skulle danne alliancens »skjold«, medens USAs delvis kerne-

bærende strategiske luftvåben var »sværdet« – altså en klar defensiv strategi.

Medens denne »Skjold og sværd«-teori stadig var det strategiske grundlag for NATO, vedtoges efteråret 1950, at ethvert angreb skulle stoppes længst muligt mod øst – forward strategy – der bl.a. krævede »integrerede« styrker under centraliseret kommando. Medlemslandenes tilbageholdenhed m.h.t. at opfylde de styrkemål, som NATO-rådet opstillede i 1952, førte imidlertid til formuleringen af den massive gengældelsesstrategi; denne indebar, at ethvert angreb fra østlig side straks ville blive mødt med massiv kernevåbengældelse.

Årene 1954–57 var præget af en vis international afspænding, men opsendelsen af Sovjets første sputnik i 1957 markerede en væsentlig ændring i den strategiske situation, idet Nordamerika i løbet af overskuelig tid ville komme inden for sovjetiske missilers rækkevidde. NATO udviklede allerede ved årsskiftet 1957/58 den såkaldte pauseteori; denne gik ud på, at NATO-landenes konventionelle forsvar måtte være så stærkt, at i hvert fald lokale konflikter kunne holdes som »begrænsede krige« så længe, at forhandlingsmuligheder kunne udnyttes for at hindre »escalation« og dermed den atomare storkrig.

I januar 1960 proklamerede Sovjet, at langtrækkende missiler og kernevåben nu var USSR's hovedvåben, således at NATO-teorien om den massive gengældelsesstrategi fik sit endelige grundskud. Dette førte til, at man fra NATO-side de følgende år videreudviklede pauseteorien til det strategiske grundsyn om valgmuligheder (controlled flexible response), som stadig er NATOs. Denne teori kan præciseres således: For at afværge en total krig, må NATO være i stand til at udkæmpe den. For at afværge en mere begrænset krig med brug af taktiske atomvåben, må alliancen være forbe-

redt på at forsvare sig med de samme midler. For at kunne møde et begrænset angreb kun med konventionelle våben, må NATO være i stand til at forsvare sig med disse våben og ikke på grund af militær svaghed være tvunget til at gribe til kernevåben.

Medens den vestlige strategi principielt er en regionalstrategi med målet fred i det nordatlantiske område, er den østlige strategi, som den tegnes af Sovjet, en global strategi, således som den er formuleret i det sovjetiske hovedværk siden 2. verdenskrig: »Vojennaja Strategija«. Her anføres, at Sovjets militære doktrin ser krig som det uundgåelige produkt af imperialismen og hviler på den opfattelse, at krig først vil være uddyddet med imperialismens ødelæggelse. Sovjets strategi er imperialisternes strategi overlegen, fordi den tjener det mest fremskredne sociale system og forsvaret arbejderne interesser i hele verden. Værket skyldes et forfatterkollegium under marskal *W. D. Sokolowski* sin tilblivelse og er den bedste vej til forståelse af sovjetiske strategiske synspunkter; det udsendtes første gang i 1963, siden i en amerikansk og i 1965 i en revideret østtysk udgave.

Efterkrigstiden kan opvise en stadig og betydelig strøm af litteratur om militære og ikke mindst strategiske emner. Især fra de mange amerikanske forskningsinstitutter, der med støtte fra den amerikanske regering studerer internationale relationer, kommer der betydelige værker. Forfattere som *Herman Kahn* (*On Thermonuclear War*), *Thomas Schelling* (*Strategy and Arms Control*), *J. A. Nef* (*War and Human Progress. An Essay on the Rise of Industrial Civilization*), *Quincy Wright* (*A Study in War*), bør nævnes. Endvidere den engelske historiker *A. J. Toynbee* (*War and Civilization*).

Til forståelse af de nationale befrielseskrige – de revolutionære krige – natur er den nordvietnamesiske forsvars-

ministers *Vo Nguyen Giap*s bog fra 1962 »People's War, People's Army« af væsentlig betydning. Bogen beskriver udover den nationale befrielseskrigs teknik også den revolutionære krigs befolkningsmæssige og geografiske forudsætninger. Et forhold, som senest er behandlet i den syd-amerikanske revolutionsleder *Che Guevaras* efterladte dagbogsoptegnelser: »Reminiscences of the Cuban Revolutionary War« fra 1968. Også *Mao Tse Tungs* skrifter er væsentlige, når det gælder forståelsen af den revolutionære krig; betydeligst er nok »Selected Works« fra 1965 og »Basic Tactics« fra 1966.

En indføring i krigens sammenhæng med samfundsudviklingen fra de ældste tider og frem til tiden lige efter 2. verdenskrig kan fås ved studium af *Preston, Wise og Werner* »Men in Arms«. A History of Warfare and its Interrelationships with Western Society« – revideret og udvidet udgave fra 1964.

Et forsøg på at opstille en moderne strategisk terminologi er gjort af den franske general *André Beaufre* i hans »Introduction à la stratégie«, der er oversat til engelsk under titlen »Introduction on Strategy« og udkommet 1965. Beaufre er en af de største nulevende militærhistorikere og har en omfattende litterær produktion bag sig; han var marskal Lattre de Tassignys generalstabschef under Indokina-felttoget, i 1956 chef for det franske armékorps under Suez-ekspeditionen, og fra 1958–63 beklædte han høje poster i NATO. Siden 1964 har Beaufre været direktør for Institut français d'Études Stratégiques.

Til slut bør det anføres, at der findes en række tidsskrifter af høj kvalitet, der behandler strategi og sikkerhedspolitiske forhold. Her skal nævnes det britiske »Survival«, der optrykker væsentlige artikler om disse emner fra hele verden; det udgives af The Institute of Strategic Studies i Lon-

don, som også udsender de årlige publikationer »The Military Balance« og »Strategic Survey« samt den løbende serie »Adelphi Papers« med specialstudier. Instituttet står også som udgiver af en række studier i bogform vedr. international sikkerhed; som et eksempel herpå kan nævnes »The Sea in Modern Strategy« af L. W. Martin (1968), en analyse af den rolle, som moderne søstridskræfter spiller i international politik. I Vesttyskland udkommer »Europa-Archiv« samt »Wehrkunde«, i Sverige »Strategisk Bulletin« og i Norge »International Politik«.

DANSK MILITÆRHISTORISK VIRKSOMHED

1. *Hæren.*

De første forsøg på at behandle dansk krigshistorie ud fra noget i retning af historisk metode træffes allerede i sidste halvdel af 1700-tallet.

Fra årene omkring 1760 stammer artillerikaptajnen *Mourits Friedenreichs* »Kong Christians Vs Krigshistorie«, men værket byggede næsten udelukkende på trykte kilder, og det er set med nutidens øjne næsten værdiløst, fordi fremstillingen er kritikløs og skamrosende. Det næste forsøg faldt langt bedre ud; generaladjudanten *Heinrich Otto Scheel*, der ligeledes var artillerist, fik 1781 tilladelse til at udnytte arkiverne fra Den store nordiske Krig med henblik på at udarbejde et større værk om Fr. IVs krigshistorie. Han udsendte 1785 1. del, »Krigens Skueplads«, af det stort anlagte værk, der tegnede til at blive et dygtigt topografisk-historisk og strategisk-teknisk arbejde. Scheel fandt imidlertid de danske avancementsforhold for beskedne og gik i preussisk tjeneste efterladende ret omfattende forarbejder til værkets fortsættelse uudnyttede.

Omkring år 1800 satte oplysningstiden også sine spor på det militære område, og en række skrivende officerer samledes om major *J. H. Steffens*, der udgav »Journal for Militaire«. I året 1800 opfordrede historieprofessoren *E. C. Werlauff* stærkt til, at det nordiske krigs- og søvæsens historie blev taget op til behandling, men englænderkrigene hindrede, at nogen officer kunne binde an hermed.

I 1818 startede *F. H. Jahn* sammen med *J. A. Fibiger*

»Magazin for militair Videnskabelighed«, og i de følgende år samledes om de to officerer og deres tidsskrift en række videnskabeligt orienterede og ikke mindst historisk interesserede officerer, bl. andre den ældre Jahns søn, Jens Harald Fibiger Jahn, der i 1847 blev medredaktør af tidsskriftet, men ikke nåede at udrette noget afgørende, da han faldt i felttoget 1849.

Betydeligst af denne kreds var den førnævnte kaptajn *Ferdinand Heinrich Jahn*, der i 1820 udgav »Historie om Kalmarkrigen« og 1822 »Historie om Danmarks Deltagelse i Tredivaarskrigen«. Den ældre Jahn understøttedes af Fr. VI, der sørgede for, at han forflyttedes til København, hvilket befordrede Jahns historiske studier. I 1825 udgav Jahn »Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen«, men hans tidlige død 1828 satte ham for flere planlagte historiske arbejder. Hans indsats anerkendtes af samtidens historikere, idet han indvalgtes i Det kgl. Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog – en ære, der kun timestes to militærhistorikere: ham og langt senere generalløjtnant A. P. Tuxen (se denne side 61). Jahns betydning lå ikke alene i de få værker, han nåede at afslutte, men fuldt så meget deri, at hans ildnende forelæsninger og inspirerende små afhandlinger fik den historiske interesse i officerskorpset til at brede sig.

Efter at major *Lundbye* 1856 var blevet krigsminister, gav han sig i kast med arbejdet på en ny hærplan, idet planen af 1842 tydeligt i Treårskrigen havde vist sine svagheder; under dette arbejde savnede Lundbye et ordnet arkiv og en overskuelig fremstilling af hærens tidligere organisation og historie. Derfor stillede Lundbye i 1857 Generalstaben den opgave at gennemgå ministeriets arkiv fra ca. 1800 og frem til Treårskrigen.

Krigsministeriets arkiv var i en meget slet forfatning, og

Taktisk Sektion, der havde fået arbejdet overdraget, kunne kun afse en enkelt officer hertil, hvorfor det kun skred langsomt frem. Hen på året 1860 var registreringsarbejdet imidlertid afsluttet, og der forelå fornødent materiale til at påbegynde arbejdet med arméhistorien for tiden 1800–1848. Da havde general *Thestrup* imidlertid afløst major Lundbye som minister, og opgaven at samle alt foreliggende materiale til senere bearbejdelse af krigshistorien 1840–50 blev nu fastlagt som den primære.

Få uger efter denne afgørelse indeholdt Kundgørelse for Armeen en bestemmelse om, at samtlige afdelinger, der endnu ikke havde afleveret arkivsager fra krigsperioden, snarest skulle gøre dette. En arbejdsgruppe omfattende kaptajn *J. C. Blom* og løjtnanterne *N. P. Jensen* og *J. C. Pingel* tog så under major *H. C. J. Becks* ledelse sommeren 1860 fat på det omfattende og brydsomme arbejde at sætte skik på de betydelige arkivmasser, der vældede ind. Hen på efteråret 1863, da krigsfaren var overhængende, blev arbejdet foreløbig standset, men man havde allerede opnået ikke så lidt: En foreløbig ordning af krigsarkivet og en gennemgang af arkivalierne for alle tre krigsår var afsluttet, og man var godt i gang med opstillingen af en »dagbog« for alle krigsperioderne.

Imidlertid ønskede Generalstaben det store materiale af ældre dato, der var strømmet ind fra stabe og afdelinger, statistisk behandlet bl.a. med henblik på udarbejdelsen af en ny hærlov. Ledelsen af dette arbejde blev overdraget kaptajn *Emil Madsen*, og første bind, »Statistiske Meddelelser angående den danske Krigsmagt«, udkom i august 1867; andet bind udkom først i 1871, og hermed standsede beklageligvis dette meget værdifulde arbejde med oversigter og opgørelser af vidt forskellig karakter.

Som tidligere nævnt var det i 1860 besluttet at arbejde

hen mod udgivelsen af Treårskrigen historie, og dette arbejde, der var vel i gang før krigen 1864, men stoppedes af den, genoptoges med kraft i begyndelsen af 1865. Alligevel skulle udgivelsen komme til at strække sig over hele tyve år, nemlig fra 1867–1887. Værket, som udgaves af Generalstaben, kom til at omfatte 12 bind i 3 dele med i alt 4.121 sider – et stort og temmelig uhandigt værk, der er tynget af en noget ubehjælpelig og uoverskuelig fremstillingsform.

I de 100 år, der forløb fra dansk krigshistorie »trådte sine børnesko«, til man fik begyndt på udgivelsen af det første officielle krigshistoriske værk, havde det danske bogmarked dog ikke måttet savne krigshistoriske værker, ligesom officerernes historiske studier også satte sig tydelige spor i en række tidsskrifter – militære som civile. Denne betydelige virksomhed skal ikke behandles nærmere her. Men nævnes som eksempler på privat udgivne værker skal dog følgende: Den senere oberst *H. J. Blom* udgav 1826 »Unions- og Borgerkrigene, et Bidrag til den danske Krigshistorie« og i 1845 »Krigstildragelserne i Sjælland 1807«. Den senere generalmajor *F. L. A. H. Baggesen* – digterens søn – udarbejdede i 1830'erne den politisk-geografiske »Den danske Stat« og »Ledetråd ved Forelæsningerne over Danmarks Krigshistorie og Krigskunstens Historie« til Den kgl. militære Højskole; efter Treårskrigen helligede han sig udgivelsen af faderens digtning. 1837 udgav den senere oberst *J. T. Ræder* »Den danske Armees Organisation«, der er et vigtigt kildeskrift; omkring 1850 begyndte han udgivelsen af det stort anlagte værk »Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807–09«, der stadig har værdi.

Oberst *H. C. J. Beck*, der gjorde en stor indsats m.h.t. ordningen af krigsarkiverne og forberedelse af Treårskrigen historie, udgav i 1863 »Generalmajor Olaf Rye's Tilbagetog gennem Nørrejylland«.

I 1860'erne udgav oberst *J. C. Blom* et større værk, »Bidrag til den danske Krigsmagts Historie«, der omhandlede middelalder og unionstid. Den foran nævntes søn, oberst *O. E. Blom*, der må betegnes som Danmarks første våbenhistoriker af format, udsendte i 1877 »Kristian den Fjerdes Artilleri, hans Tøjhuse og Vaabenforraad«; efter sin afsked ledede Blom ordningen af den historiske våbensamling på Tøjhuset.

På opfordring af Den danske historiske Forening offentliggjorde den senere oberst *O. F. Vaupell* i 1863 den første del af sit tre-bindsværk »Kampen for Sønderjylland 1848–1850«, men han formåede ikke at sigte det store, brogede stof, var for lidt grundig og for subjektiv; sidste bind udkom 1867 – det blev ikke krigens historie, men som det er sagt: Nærmere dens saga. Professor Werlauffs efterlysning 1800 af en stor samlet krigshistorie bar i nogen grad frugt ved Vaupells pen, idet han i årene 1872–76 udsendte sit 3-dels værk »Den danske Hærs Historie til Nutiden og den norske Hærs Historie til 1814«; værket svarede desværre ikke til forventningerne, idet det er fuldt af unøjagtigheder og misforståelser og benyttet som kildekrift let gør mere skade end gavn.

Efter at kaptajn Madsens statistiske meddelelser var stoppet, og da udgivelsen af generalstabsværket om Treårskrigen var kommet godt i gang, fandt generalstabschefen, general Stjernholm, i 1876, at arbejdet med knigen 1864's historie skulle iværksættes. Til at lede dette arbejde faldt valget på kaptajn *C. Th. Sørensen*, der allerede havde en anerkendt historisk-litterær virksomhed bag sig; kaptajn Sørensen fik premierløjtnant *A. T. Larsen* (Liljefalk) som assistent, og dermed så Generalstabens krigshistoriske Arbejder, der udførtes i tilslutning til og i de første år under kontrol af Taktisk Sektion, dagens lys den 30. september 1876.

Det værk, der navnlig havde vakt interessen for C. Th. Sørensen på højeste sted, var »Kampen for Norge«, som han næsten havde afsluttet, da krigen 1864 brød ud. Værket vakte, da det udkom 1871, berettiget opmærksomhed – også på civilt hold – og blev i flere retninger grundlæggende for den senere militærhistoriske forskning, idet arbejdet med det havde ført ham ind på en hidtil ukendt systematisk gennemgang af krigsarkiverne – i dette tilfælde især landgreverne af Hessens og auxilliærkorpsets – som det i øvrigt lykkedes C. Th. Sørensen i sidste øjeblik før krigsudbruddet 1864 at få fjernet fra Tøjhuset i Rendsborg, hvor de hidtil havde ligget upåagtede.

Den første leder af Hærens krigshistoriske Arbejder, efter at disse tilsyneladende havde opnået noget i retning af den selvstændighed og uafhængighed, som er en absolut forudsætning for anstændig historieskrivning, var en særpræget og selvstændig forfatter forlenet med den uvurderlige evne at kunne skrive livligt og klart; han havde tilmed et åbent blik for de militære begivenheders nøje samspil med de politiske. Denne – man skulle synes – fremragende kvalitet hos en militærhistoriker skulle imidlertid i forbindelse med, at C. Th. Sørensen havde nøje tilknytning til partiet Venstre, blive anledning til, at man bød ham arbejdsvilkår, som ingen civil historiker ville have tålt.

Samtidig med at C. Th. Sørensen blev leder af Generalstabens krigshistoriske Arbejder, besluttedes, at krigsarkivernes historiske bearbejdelse snarest blev taget op, i hvert fald hvad angik krigsperioderne ved århundredets begyndelse, således at disses kritiske behandling kunne iværksættes med udgivelse for øje. Man havde endvidere i tankerne, at krigsarkiverne kunne afgive stof til personalhistoriske afhandlinger og historiske tidsbilleder, som formentlig ville finde en læserkreds også uden for den militære.

I 1880 afleverede kaptajn Sørensen manuskriptet til »Den anden slesvigske Krig«. Værket indeholdt en til tider meget indgående – og ofte kritisk – vurdering af de skiftende regeringers og Rigsrådets forhold over for forsvarrets udvikling mellem krigene, og ligeledes hvad skildringen af Overkommandoens og enkelte militære føreres ledelse af operationerne i 1864 angik.

Generalstabschefen fandt, at værket var for meget præget af forfatterens individualitet og for subjektivt i sine domme og betragtninger, således at Generalstaben ikke kunne påtage sig ansvaret for udgivelsen, hvorfor det burde udkomme som Sørensens eget værk. Krigsministeren (Kauffmann) kunne ikke gå med til den foreslåede løsning og krævede, at Generalstaben i et og alt skulle stå inde for værkets indhold; året efter bestemte ministeren dog, at værket måtte udkomme i C. Th. Sørensens navn, men efter godkendelse af Generalstaben. Det blev derefter ark for ark underkastet Generalstabens, de to militære ministeriers og Udenrigsministeriets censur, før trykketilladelse blev givet. »Den anden slesvigske Krig«, der omfattede 1100 sider, udkom først 1883, og selv om værket manglede det korrektiv, det senere preussiske generalstabsværk kunne give, og bar umiskendelige spor af den firdobbelte censur, må det dog stadig anses for en af de bedste fremstillinger af krigen.

Medens den bitre strid om kaptajn Sørensens 1864-værk stod på, kastede han sig over krigsarkivernes stof fra perioden 1784–1814, og allerede 1883 kunne Generalstaben udgive første bind af »Meddelelser fra Krigsarkiverne« under Sørensens kyndige redaktion. Hans nye krigshistoriske indsats tegnede til at bære frugt i en længere række af fremragende aktsamlinger, hvis afsnit indledes med klare og knappe redegørelser for den militære og politiske situation, der kunne danne grundlaget for videregående historiske un-

dersøgelser af den lange krigsperiodes såvel politiske som militære forhold.

Som nævnt udfoldede kaptajn Sørensen også politisk virksomhed og blev i provisorietiden helt Venstres mand. I april 1890 bragte »Morgenbladet« en artikel, »Om Hovedstadens Befæstning«, der var meget aggressiv i sin tendens og skarpt kritisk over for regeringen. Artiklen fremkom under mærket »S. K.«, og da Sørensen over for Krigsministeriet indrømmede, at han var forfatteren, blev han med øjeblikkelig virkning fjernet som leder af Generalstabens krigshistoriske Arbejder, og samtidig blev al adgang til krigsarkiverne forment ham. C. Th. Sørensens historiske interesse var dog ukuet, og han fortsatte med sine historiske studier, hvis resultater fremkom i tidsskriftartikler og småskrifter. Endnu i sit 80. år og næsten blind var han i stand til at afslutte et betydeligt værk om »Bernadotte i Norden«.

Efter at have summet sig et par år på censureringen af kaptajn Sørensens 64-værk beordrede Krigsministeriet i 1885, at der skulle udarbejdes en officiel fremstilling af krigen 1864 og godkendte Generalstabens forslag om, at kaptajn Pingel skulle lede arbejdet. Krigsministeriet var stadig meget ømfindeligt – ikke mindst fordi mange af de personer, hvis forhold under krigen burde vurderes kritisk, endnu beklædte høje militære poster. Professor S. B. Thrige, som af-fattede den indledende politiske afhandling, måtte finde sig i, at den først antoges efter indgående kritik fra såvel de militære ministerier som Udenrigsministeriet. For trebindsværket »Den dansk-tydske Krig 1864«s militære afsnit havde den daværende generalstabschef, oberst C. F. F. E. Tuxen, ansvaret. Det omfattende værk – der udkom 1890–92 – bragte et væld af oplysninger om faktiske forhold, men var for tørt refererende og uden de ønskelige vurderinger; pennen var ført med »bunden hånd« – og resultatet derefter.

Den næste leder af Generalstabens krigshistoriske Arbejder blev kaptajn *S. A. Sørensen*; som historiker var han uhyre selvkritisk og kunne aldrig få et spørgsmål tilstrækkelig belyst, hvilket førte til, at han fik store samlinger af noter, men aldrig vovede sig ud med et selvstændigt værk. Efter *S. A. Sørensen*'s død udgav hans nære medarbejdere, *Rist* og *Harbou*, resultatet af *Sørensen*'s arbejde med Svenskekrigene »Kjøbenhavns Belejring og Fyns Gjenerobring« (1896). Ved *C. Th. Sørensen*'s afgang var de første 4 bind af »Meddelelser fra Krigsarkiverne« udkommet, og *S. A. Sørensen* fortsatte arbejdet med bl.a. kaptajnerne *P. F. Rist* og *A. P. Tuxen* som hjælpere, således at 5. og 6. bind udkom i 1892 og 94. 7. bind var næsten færdigt, da *S. A. Sørensen* afgik ved døden i 1896 og efterfulgtes af *Rist*; denne fuldførte med kaptajnerne *A. P. Tuxen*, *Lesser* og *J. C. Johansen* som hjælpere værket, hvis 7., 8. og 9. bind udkom 1896, 1900 og 1909. Hermed var i løbet af 30 år Generalstabens program fra 1879 endelig afsluttet.

Oberstløjtnant *P. F. Rist* var en rank personlighed og en fremragende geleddofficer. Inspireret af en forelæsningsrække af Brandes kastede han sig tidligt over militær historieskrivning og kom ind i kredsen af medarbejdere på »Meddelelserne«. For egen regning udgav han i 1884 »Fra Støvletiden«, der er en overvejende ensidig mørk tidsskildring, og i 1889 den meget skattede, nærmest skønlitterære »En Rekrut fra 64«. I perioden 1890–94 redigerede *Rist* en række småbøger, som Generalstabens udgav under fællesbetegnelsen »Soldaterlæsning«. Flertallet af disse populære, men historisk velunderbyggede skrifter var bataljonshistorier. En fortsættelse af skriftrækken måtte opgives af økonomiske grunde.

To militærhistorikere fra denne epoke, som ikke arbejdede i tilslutning til Generalstabens krigshistoriske Arbejder, bør

nævnes. Oberst *N. P. Jensen* skaffede sig i samtiden navn som en betydelig militærhistorisk skribent. I 1896 udsendte han »Den fransk-tydske Krig 1870–71« og i 1898 nok hans vigtigste værk, »Den første slesvigske Krig 1848–50«, fulgt i 1900 af »Den anden slesvigske Krig 1864«. Samme år udgav han »Den skaanske Krig 1675–79«, men her vovede han sig ud på et område, han ikke beherskede, og dette, det hidtil eneste større værk om landkrigen 1675–79, står ikke for en nøjere kritik.

Efter at kaptajn, senere oberst *Emil Madsens* statistiske meddelelser som foran anført var blevet stoppet i 1871, skrev denne betydelige militærhistoriker et større antal artikler i *Historisk Tidsskrift* og i *Militært Tidsskrift* – disse artikler, bl.a. om Danmarks hærvesen i 16. århundrede, hvilede på et pionerarbejde vedrørende både de enkelte våbenarters historie og angående strategi og forsvarsvæsen m.v. i tiden fra Chr. III til Chr. IV.

Kort efter at *P. F. Rist* 1896 havde overtaget de krigshistoriske Arbejder, foreslog *A. P. Tuxen* at man tog fat på *Den store nordiske Krigs Historie*, og generalstabschefen godkendte straks, at forarbejderne sættes i værk. Allerede i 1895 havde oberstløjtnanterne *Harbou* og *Tuxen* gjort forstudier i Slesvigs og Oldenborgs arkiver, og næste år rejste *Harbou* til Stockholm og *Tuxen* til Paris. Der udvikledes på disse personlige kontakter et så godt samarbejde med de fremmede arkiver, at de svenske – offentlige som private – endog udlånte arkivalier og skænkede kort og planer, medens arkiverne i Slesvig, Oldenburg og Hannover sendte afskrifter eller excerpter hertil, således at alle indsamlede oplysninger kunne ordnes og udnyttes ved Generalstabens krigshistoriske Arbejder.

1. bind af »*Bidrag til Den store nordiske Krigs Historie*« udkom 1899, et par år før *Rist* forlod de krigshistoriske Ar-

bejder og afløstes af A. P. Tuxen. Denne var en fremragende officer, der afsluttede sin militære karriere som overgeneral under 1. verdenskrigs sikringsperiode, ved hvis afslutning han i 1918 faldt for aldersgrænsen.

Ved siden af sin rent militære indsats ydede Tuxen på det militærhistoriske felt en indsats, der nød fuld anerkendelse – også i udlandet. Han havde en fortræffelig hukommelse, var hurtig og skarp i opfattelsen og besad den for en historiker særdeles værdifulde egenskab at give sig den tid, som opgaven krævede; at arbejdet med »Bidragene« kom til at strække sig over henved 40 år skyldtes dog ikke denne sindighed alene, men for en stor del den omflakkende tilværelse, som Tuxens skiftende tjenstgøren krævede. Det materiale, der måtte gennemarbejdes, var simpelt hen enormt, og han lagde notits til notits, således at den historiske mosaik så at sige formede sig selv. Hans fremstilling af kampene var livlig og overskuelig, og hans fortrinlige beskrivelser af slagmarkerne, der hvilede på egne grundige rekognosceringer på stedet, fortrinlige.

Som forholdene formede sig, »sled« Tuxen en hel række af medhjælpere i arbejdet med Bidragene »op« – og ved siden af dette storværk skrev han talrige tidsskriftartikler om vidt forskellige militærhistoriske emner. Efter at have opnået det for en officer særdeles sjældne medlemskab af Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog promoveredes han i 1918 som æresdoktor ved Universitetet i Lund.

Udarbejdelsen af »Bidragene« trak betydelig længere ud end oprindelig beregnet. Værkets bind 2–8 udkom i perioden 1903–27, og ved Tuxens død 1929 forelå manuskriptet til bind 9 næsten afsluttet; dette og 10. bind udkom henholdsvis 1932 og 34 under kaptajn K. C. Rockstrohs redaktion med assistance af oberstløjtnant Jens Johansen. Efter gene-

ral Tuxens død 1929 stod stillingen som leder af Generalstabens krigshistoriske Arbejder ledig, indtil den i 1933 besattes med oberstløjtnant Johansen.

Selv om kaptajn Rockstroh aldrig blev leder af Generalstabens krigshistoriske Arbejder, bør han her gøres til genstand for lidt mere indgående omtale, idet han ud over den lige nævnte indsats med afslutningen af Tuxens værk privat udgav et meget centralt placeret hærhistorisk værk. Allerede da general Tuxen døde, havde kaptajn *K. C. Rockstroh* sit militærhistoriske hovedværk: *Den nationale Hær – bag sig*. Efter at være faldet for aldersgrænsen kom Rockstroh ind i Hærens Arkiv, hvis chef han var fra 1921–30. Han var, som sin læremester *C. Th. Sørensen*, en såre selvstændig historiker, dertil myreflittig, og han gennemgik et uhyre omfattende arkivmateriale. Alt, hvad han fandt af interesse – også med henblik på brug senere – noterede han ned på små sedler, der efterhånden hobede sig op i et uhyre indholdsrigt, men kun for ham selv tilgængeligt militærhistorisk kartotek. Rockstroh var en meget forstående historiker, der altid ærligt stræbte efter at fremstille sandheden, der gennem hans form fik mæle i et flydende og letlæst sprog. Hans hovedværk, »Udviklingen af den nationale Hær i Tiden 1614–1808«, der udkom 1909–26, er en uundværlig kilde til forståelse af hærens forhold og landbefolkningens kår i de to århundreder. Med de to de Meزابøger: »General de Mezas Krigsdagbøger 1849–51« (1928) og »General de Meza og Danevirkes Rømning« (1930) befæstede han yderligere sin position som historiker.

Oberstløjtnant *Jens Johansen* havde en mangeårig undervisning i krigskunst på Hærens Officersskole, præget af hans skarpe intelligens og ubøjelige personlighed, bag sig, da han i 1930 tog sin afsked før tiden for efter Rockstrohs død at overtage stillingen som hærarkivar; et par år efter blev han

tillige leder af Generalstabens krigshistoriske Arbejder.

Virksomheden på disse felter var ingenlunde ny for Jens Johansen, der tidligere havde deltaget i de historiske arbejder og bl.a. assisteret Rockstroh ved udgivelsen af de sidste to bind af »Bidragene«. Dette imponerende værk – vel nok det hidtil i enhver henseende betydeligste danske hærhistoriske arbejde – kunne alene på grund af sit omfang aldrig blive folkeeje. Jens Johansens første større krigshistoriske indsats blev derfor udarbejdelsen af en stærkt sammentrængt, i populær form holdt, men historisk fagligt fuldt ud forsvarlig, fremstilling heraf. Generalstaben udgav i 1935 denne til ét bind forkortede udgave af Tuxens storværk under titlen: »Danmark–Norges Deltagelse i den store nordiske Krig. Sønderjyllands Befrielse«.

Men allerede da var Jens Johansen i fuld gang med den trilogi, som skulle give ham flest læsere – civile som militære. Som tidligere omtalt var hverken C. Th. Sørensen »Den anden slesvigske Krig« eller generalstabsværket faldet helt tilfredsstillende ud; Jens Johansen mente, at tidspunktet nu måtte være inde, hvor denne krig kunne tages op til fornyet, kritisk behandling, hvilket synspunkt Generalstaben delte.

Oberstløjtnant Johansens tre bøger om vor sidste krig – den fjerde om tabet af Als og krigens afslutning blev beklageligvis aldrig skrevet – har alle den umiskendelige fordel at være skrevet i et for nutiden læseligt sprog og ikke tynget af udstrakt statistisk materiale. Under udnyttelse af det foreliggende vel dokumenterede kildemateriale anlagde Jens Johansen som basis for sin fremstilling at gå ud fra de meldinger og ordrer – altså den faktisk foreliggende militære situation – hvorpå de militære ledere måtte bygge deres handlinger. Hans omtale af regeringen og dens forhold blev holdt i mere almindelige vendinger, medens særlig fremstillingen i

den første bog, »4de Division i Nørrejylland 1864«, der udkom 1936, var ret skånselsløs i vurderingen af de militære foreteelser.

I 1938 fulgte »Hæren ved Danevirke 1864«, der egentlig burde være udkommet først, fordi den også behandlede tiden mellem de to krige. Denne fremstilling har et mere afbalanceret præg, idet hensyntagen til de talrige formildende omstændigheder, som forelå for de militære føreres virke, træder berettiget frem. Under besættelsen, i 1942, udkom 3. bog i rækken, »Dybbøl 1864«, der nok er den blideste i sin dom, men derfor ingenlunde af ringere historisk værdi end forgængerne.

Allerede da var Jens Johansen godt i gang med sit mest selvstændige og – ved siden af indsatsen med 64-trilogien værdifuldeste militærhistoriske arbejde. Efter at have nået 70-års aldersgrænsen i 1944 afgav oberstløjtnant Johansen hærarkivarposten, men fortsatte med det krigshistoriske arbejde endnu et par år, således at Generalstaben i 1948, da Jens Johansen netop fyldte 75 år, kunne udgive »Frederik VI's Hær 1784–1814«; denne bog, der er holdt i forfatterens for historisk fremstilling særdeles velegnede koncise og dog levende stil, ridser på fortrinlig vis den landmilitære udvikling i disse skæbneår op og redegør udtømmende og velafvejte for hærens forhold i perioden. Set med faghistoriske øjne lider desværre »Frederik VI's Hær« – som Johansens øvrige fortrinlige bøger – af manglen på et passende noteapparat. For en fuldstændigheds skyld skal det anføres, at Jens Johansen i mange år var redaktør af Militært Tidsskrift og heri skrev en række værdifulde artikler med militære og historiske emner.

Under den tyske besættelse udkom i årene 1942 og 43 »Vor Hær i Krig og Fred« (2 bind), skrevet af forfatteren kaptajn *Arne Stevns*, der i sin ungdom havde virket som

journalist. Værket er med sine næsten 1000 sider noget af en bedrift, skrevet næsten udelukkende på grundlag af trykte kilder, der desværre er benyttet ret kritikløst. Arne Stevns' værk minder en del om Vaupells »Den danske Hærs Historie«, men fremstillingen er ført op til Danmarks besættelse i 1940. Behandlingen af tiden fra Wienerfreden til 9. april er dog gjort af på 60 sider, og tiden mellem de slesvigske krige er yderst fragmentarisk behandlet. Værket har talrige illustrationer, der ikke alle er lige velvalgte, og som gennemgående lider under gengivelsen på »krigspapir«. Stevns kunne godt lide at fælde domme, men det skete ret ofte på et vel løst grundlag, han var glødende historisk interesseret, men mere journalist end historiker.

I det tre-bindts værk, som dr. phil. Vilh. la Cour redigerede allerede i 1945–47, »Danmark under Besættelsen«, skrev oberst *M. Amtrup* afsnittet »Hæren efter den 29. august 1943«, hvori der på et ret begrænset antal sider redegøres mere udførligt om hærens officerers og officianters indsats i det illegale arbejde i besættelsens sidste 1½ år, end det siden er sket. Om Den danske Brigade i Sverige skrev dr. *la Cour* selv, og uanset at artiklerne fremkom så hurtigt efter begivenhederne, er de begge læseværdige og tillige i ret vid udstrækning anvendelige som kilder m.h.t. hærens indsats efter 29. august 1943.

Oberstløjtnant *Johan Nordentoft* afløste Jens Johansen som leder af Generalstabens krigshistoriske Arbejder i 1946, og i 1952 overtog Nordentoft tillige stillingen som chef for Hærens Arkiv; i øvrigt blev han Militært Tidsskrift en omhyggelig og nidkær redaktør i en længere årrække. Han stod sådan set i lære hos Rockstroh og Jens Johansen, og hans litterære produktion kom til at omfatte en række meget værdifulde større tidsskriftartikler eller rettere militærhistoriske afhandlinger, hvoraf flere som f.eks. »Giethuset og Artille-

riets Kadetskoler«, »General Hans Christoph Hedemann 1848« og »Lidt om Køge som Fæstning og Svenskerne 1658–1660« udkom som særtryk.

Nordentoft fik i sin ledertid aldrig udgivet noget større historisk værk, men hans indsats satte sin frugt på tre væsensforskellige, men meget betydningsfulde felter. Efter Rockstrohs død fik Nordentoft overdraget dennes meget store notesamling, der som nævnt ikke var umiddelbart tilgængelig for andre end samleren. Disse gennem et langt liv i militærhistoriens tjeneste indsamlede noter gik Nordentoft i gang med at ordne og lade udskrive på kort efter emne og samle i emnekasser, således at man hurtigt kan finde frem til kortere kildeudskrifter eller henvisninger til trykte og utrykte kilder, man har brug for. Arbejdet udvidedes gennem årene til også at omfatte general Tuxens noter, hvortil efterhånden føjede sig Nordentofts egne, således at Hærstabens krigshistoriske Arbejder kom til at råde over et meget omfattende let tilgængeligt kartotek med henved 200.000 kort.

Efter 2. verdenskrig kom en uniformskommission, der også skulle tage sig af afdelingsemler, ind på at beskæftige sig med afdelingsnavne. Da Nordentoft fik kommissionens betænkning til udtalelse, gennemførte han i løbet af et par måneder en fuldstændig omarbejdelse af forslaget. Han gik herunder ud fra nogle prisværdigt klare og logiske generelle retningslinier m.h.t. regimentsnavnenes form, bygget på skik og brug i hærens 350-årige historie. Emblemudkastene måtte for en dels vedkommende forenkles og tilpasses almene heraldiske regler. Sine forslag byggede Nordentoft på en grundig gennemgang af de enkelte regimenters navne gennem tiderne og deres udskrivningsområder fra oprettelsen og frem til den skrivende stund. Denne urolige periode omkring 1950 krævede, at Hærstabens krigshistoriske Arbejder gang

på gang måtte genoptage arbejdet med regimenternes fortid.

Efter Nordentofts død 1958 stod stillingen som leder af Hærstabens krigshistoriske Arbejder (Generalstabens var blevet til Hærstaben) ledig et par år, i hvilke den aldrende major *Gordon Norrie*, der i nogle år havde været knyttet til arbejderne, varetog det daglige arbejde. I 1960 ansattes oberst *S. Bjørke* som de historiske arbejders chef, men måtte alle i 1963 forlade disse, da han passerede 70-årsgrænsen. Bjørke nåede i sin cheftid ikke at medvirke ved udarbejdelsen og udsendelsen af noget større værk, men i årene 1963 til 68 kastede han sig over at redigere et nyt værk om krigen 1864 (se nedenfor), og som hjælper under forberedelserne havde han navnlig Norrie. I 1963 afløstes oberst Bjørke som leder af de historiske arbejder, der omdøbtes til Hærstabens militærbhistoriske Sektion, af nærværende bogs forfatter.

I 1963 udsendte Hærens Officersskole med oberst *M. Rosenløv* som redaktør i anledning af 250-året for officersuddannelsens begyndelse i Danmark en meget nyttig – ofte levende skrevet – oversigt, »Uddannelsen af Hærens Linieofficerer 1713–1963«.

I hundredåret for krigen 1864 udgav Tøjhusmuseet en af sine 4 eksperter – overinspektør *F. Askgård*, museumsinspektør *E. Eriksen*, den senere direktør, dr. phil. *A. Hoff* og afdøde konservator *P. Kannik* – skrevet våbenhistorisk og uniformshistorisk oversigt, der ikke alene omhandler danske våben og uniformer, men også de allieredes – et meget grundigt og vel illustreret værk.

Det ovenfor nævnte nye værk om 1864-krigen, hvorpå også den daværende leder af Søværnsstabens historiske Sektion, kommandørkaptajn *H. F. Kiær*, var medarbejder, nåede frem til udgivelse i 1968. Bjørke, Kiær og Norries »Krigen 1864« har den iøjnefaldende kvalitet i forhold til ældre værker om krigen, at landmilitære og sømilitære forhold her er

behandlet i samme værk. Bogen bringer ikke noget egentlig nyt stof for dagen, men krigens militære forhistorie – især hærordningsmæssige, våbenmæssige og befæstningsmæssige forhold – tegner sig klarere her end det er tilfældet i de ældre værker, som efterhånden kun findes i bibliotekerne. Man kan beklage bogens noget gammeldags anlæg, hvor det operative vies langt den største interesse, og sekundære forhold i krigsforløbet, men dog væsentlige omstændigheder af social og velfærdsmæssig karakter, kun behandles periferisk.

En noget fyldigere oversigt over den væsentligere militærhistoriske virksomhed i tilslutning til hæren er givet af major Gordon Norrie i *Historisk Tidsskrift*, 11. række, bind 6, med den lidt misvisende titel *Hærstabens historiske Arbejder*; oversigten er som særtryk og tillige som tillægshæfte nr. 1/1966 til *Militært Tidsskrift* udsendt det nævnte år.

2. *Søværnet*.*

Medens en del af de krigshistoriske studier for hærens vedkommende er inspireret af krigsminister og Generalstab, gælder noget tilsvarende ikke for søværnet. Kun det private initiativ fra historisk interesserede søofficerer og andre ligger til grund for et trods alt righoldigt materiale.

Det ældste kendte værk er anonymt, udgivet i 1713, og omhandler kampen i Østersøen august-oktober 1712: »Sammenføyede Beretninger saavel den Danske som den Svenske om hvis imellem den Kongl. Danske Orlogs Flaade under Commando af Hans Høye Excellence General Admiral Uldrich Christian Gùldenløw og den Kongl. Svensk Orlogs Flaade under Commando af Hans Excellence General Admiral Hans Wagtmester Udi Øster-Søen er passeret Aar

* Afsnittet er skrevet af lederen af Marinens Bibliotek, kommandørkaptajn Jørgen Teisen.

1712«. Skriftet er svar på en på tysk udgivet pjece om kampen, som giver hele æren til den svenske flåde.

Det på side 25 omtalte værk, Hostes »L'Art des Armées navales« fra 1697 blev udgivet i dansk oversættelse med kommentarer af kaptajnløjtnant C. F. le Sage de Fontenay.

I 1790 udkom igen et anonymt værk: »Efterretninger om den Danske Søe-Etat fra forrige Tider«. Det er en afskrift af skrivelser fra søetatens ledelse samt kongelige resolutioner fra tiden 1720–1766. Bogen er formentlig udgivet efter impuls fra Admiralitetet, måske fra Marinens administrator, Fr. Danneskiold-Samsøe, idet dens første afsnit gengiver hans forgæves kamp for at opnå større bevillinger til nybygninger. Det bevilgede antal større skibe er efter admiralitetets mening for ringe til at give en tilstrækkelig slagkraft. Derudover findes oversigter over regnskaber og flådens sammensætning gennem et halvt århundrede.

I 1808 udkom en bog af kontreadmiral *Peter Ramshart* om flådens enkelte skibe fra 1752–1808, deres data og togter, samt en oversigt over eskadretogter og ekspeditioner inden for samme tidsrum.

Med daværende kaptajn, senere kommandør *Hans Georg Garde* dukker i årene 1832–68 en sømilitær historiker af format frem. Hans første værk, der var i fire bind: »Efterretninger om den dansk-norske Sømagt« (1832–35), er helt enestående. Det omhandler marinens historie set fra administrativt hold fra de ældste tider til 1814, og blev i 1866 forøget med et tillæg i »Historisk Tidsskrift« om tiden 1814–48. Værket går helt udenom søkrigen, der kun markeres ved størrelsen af de udrustede eskadrer og af bevillingerne, men det er baseret på et så grundigt studium af de tilgængelige arkivalier, at det kan besvare så godt som ethvert spørgsmål angående administration, økonomi og materiel. Hvad personel angår, står alt om deres forhold, medens person-

navne kun medtages for administrative ledere og skibschefer.

I 1852 og 1861 udgav han derefter de søkrigshistoriske værker: »Den dansk-norske Sømagts Historie 1700–1814« og »Den dansk-norske Sømagts Historie 1535–1700«. Desuden skrev han flere bøger, hvoraf den mest kendte er »Niels Juel« fra 1842. Forfattervirksomheden er så meget mere anerkendelsesværdig, som den blev udført samtidig med udkommandoer til søs og i land, og at også samtiden anerkendte ham, kan man se af, at han i 1843 blev optaget som medlem af »Det Kgl. Danske Selskab«.

Interessen for søkrigshistorie havde dog også manifesteret sig på anden vis. Medens Garde drev sine arkivstudier, var tanken om at udgive et videnskabeligt skrift opstået blandt Søe-Lieutenant-Selskabets medlemmer. Selskabet var oprettet i 1784, og allerede fra 1792 indførtes ugentlige møder i vintermånederne med afholdelse af foredrag og efterfølgende diskussion, således som det fortsat er tilfældet den dag i dag. Fra oprindelig at behandle dagens problemer vågnede interessen for historie, og det blev de to emner, der behandlede i tidsskriftet »Archiv for Søvæsenet«, hvis første redaktører – fra 1826 – var kaptajnerne P. U. Bruun og L. de Coninck. I 1835 indtrådte kaptajn H. B. Dahlerup i stedet for Bruun, og med ham blev de historiske artiklers antal forøget, bl.a. var han selv en meget flittig skribent.

I 1840 udkom: »Det danske Flag i Middelhavet i Slutningen af det 18de Aarhundrede«, skrevet af kaptajnløjtnant *Steen Andersen Bille*, baseret på hans fars, admiral Steen Billes efterladte papirer. Admiralen var chef for den danske eskadre i Middelhavet i årene 1797–1800, hvor nogle af de mest kendte træfninger med Barbareskerne fandt sted. Bogen var oprindelig udkommet som en artikelserie i Archiv for Søvæsenet 1834–1839.

Det næste samlede værk om søværnet: »Den danske og

norske Sømagts Historie», er skrevet af kommandør *Johan Cornelius Tuxen*. Det udkom i 1875 og går til fredsslutningen 1864. Det er kun baseret på trykte kilder, formentlig i første række H. G. Garde, hvilket også antydes i bogens undertitel: »Populære Skildringer«. Bogen har stadig værdi, idet dens detaljerede skildringer af enkelte begivenheder kan supplere den noget mere tørre og kortfattede form, eftertidens forfattere har benyttet. J. C. Tuxen udgav tillige en række andre bøger, bl.a. omhandlende taktik og skibsbygning, og må ikke forveksles med Jean Charles Tuxen, der som leder af Marinens Skibbygning i årene 1889–1926 udgav en del bøger om skibbygning m.v.

Johan C. Tuxen og broderen, kommandør, navigationsdirektør Georg Emil Tuxen, udgav bøger navigation vedrørende i årene 1856 og 1880.

Fra kaptajn, underdirektør ved Søetatens Maskin- og Vandbygningsvæsen *Richard William Bauer* er efterladt et meget værdifuldt manuskript, som først for få år siden er blevet mangfoldiggjort: »Historisk Beskrivelse over Orlogsværftet i København«. Det giver udførlige detailbeskrivelser af såvel Gammelholm som Nyholm.

I »Tidsskrift for Søvæsen« fremkom i årene 1779–1788 en artikelserie, skrevet af intendant i Marinen *Bernhard Vilhelm Jordening*: »Efterretninger om de af den danske Flaade udgaede Skibsclasser«, der dels giver en almen udredning for de enkelte skibsklassers udviklingshistorie, dels Orlogsværftets historie indbefattet skibbygmestrene og de enkelte skibe.

På samme tid begynder endnu en forfatter sin virksomhed, og selv om han var civil, fortjener præsten *Hans Daniel Lind* at nævnes for en række bøger om marinens historie, der udkom i årene 1882–1917 og var baseret på grundige arkivstudier. Han var født og opvokset i Nyboder, hvorfra hans

interesse for søetaten stammer, og at han kunne drive sine studier fra præstekald på Ærø, Fyn og fra 1898 i Skjelby-Gunderslev (NV for Næstved) er meget imponerende. Foruden sine fire hovedværker: »Nyboder og dets Beboere, især i ældre Tider« (1882), »Kong Kristian IV og hans Mænd paa Bremerholm« (1889), »Kong Frederik IIIs Sømagt« (1896) og »Fra Kong Frederik IIIs Tid« (1902), skrev han en række artikler i »Tidsskrift for Søvæsen« og andre tidskrifter. Hans arbejder kan betegnes som kildekrifter. En femte bog, »Søetatens Officerer under Kong Kristian V«, udkom ikke, men findes som manuskript i Rigsarkivet.

En anden civil forfatter, etatsråd *Christian Harald Degenkolv*, har ligeledes bidraget med et værdifuldt kildekrift: »Oplysninger vedrørende den danske Flaades Skibe i sidste Aarhundrede«, som tager tråden op fra Peter Ramsharts bog fra 1808. Allerede som kopist ved Orlogsværftet udgav han sin første bog om samme emne, som blev fulgt op med flere tillæg, til den fik sin endelige form i 1906.

1906 udkom: »Vor Sømagts Historie«, skrevet af den danske kaptajn *Otto Georg Lütken* og den norske kaptajn Ole Thorenius Eidem. Den er delvis baseret på J. C. Tuxens bog fra 1875 hvad angår tiden op til 1864, men bogen er ret særegen, idet der foreligger en dansk og en norsk udgave. De to udgaver er ens til og med 1801, men så går Eidem væk fra Tuxens tekst og lægger hovedvægten på de norske farvande hvad angår kanonbådskrigen 1807–14, og fra 1814 er det to forskellige mariner, der behandles.

Otto Lütken skrev desuden en lang række selvstændige værker og artikler. Blandt de vigtigste bøger skal nævnes: »Nordsø-Eskadren og Kampen ved Helgoland« (1884), »De danske paa Schelden 1808–1809« (1885) og »De danske paa Schelden 1809–1813« (1888), »Søkrigsbegivenhederne i 1864« (1896) samt blandt småkrifterne: »Om Peter Wil-

lemoes« (1883) og »Vice-Admiral Edouard Suenson« (1888).

Sammen med kommandør *William A. Carstensen* udgav han i 1887 det særdeles smukke værk »Tordenskjold«, hvis righoldige billedmateriale var samlet af kommandør J. E. Victor Hansen, og med Axel Liljefalk som hovedforfatter i 1904: »Vor sidste Kamp for Sønderjylland«. Lützens vel-funderede forfatterskab gør, at bl.a. de nævnte selvstændige værker er hovedkilder endnu i dag. Bogen fra 1884 blev oversat til tysk, de to fra 1885 og 88 til fransk.

Medens de sømilitære forfattere ellers kun beskæftigede sig med dansk søkrigshistorie, udgav daværende lærer ved Søværnets Officersskole og Kadetskolen, premierløjtnant *Kay Reinhard* i 1906 en almen: »Kortfattet Haandbog i almindelig Søkrigshistorie«, et fortrinligt skrevet opslagsværk, det eneste på dansk udgivne om dette emne.

En anden af Kadetskolens lærere, premierløjtnant *Cai Baron Schaffalitzky de Muckadell* udgav i 1911: »Haandbog i Nordens Søkrigshistorie«, en fortrinlig afløser for Tuxens bog og uden afhængighed af denne. Dens korte og klare form og opstillingen i enkelte tidsafsnit gør den til den bedste af de hidtil udgivne bøger om dansk søkrigshistorie til og med 1864. En tilsvarende bog, udgivet i 1945 af orlogskaptajn *Kay Jungersen* er en omarbejdet udgave af den førnævnte og er kvalitetsmæssigt langt ringere.

Da viceadmiral *Carl Frederik Wandel* gik af i 1911, gik han i gang med søkrigshistoriske studier, hvilket resulterede i to meget værdifulde bøger, der belyser særprægede episoder i søværnets historie: »Søkrigen i de dansk-norske Farvande 1807–14« (1915) og »Danmark og Barbareskerne 1746–1845« (1919).

En samlet historisk beskrivelse af Orlogsværftet fra dets første beskedne start på Bremerholm udkom i det illustre-

rede tidsskrift »Før og Nu«, skrevet af viceadmiral G. H. R. Zachariae og kommandør T. A. Topsøe-Jensen. Den rigt illustrerede serie vakte så stor interesse, at den blev udgivet som særtryk i 1924. Sammen med det førnævnte efterladte manuskript af R. W. Bauer er det et kildemateriale af høj karat.

To forfattere har beskæftiget sig med 1. verdenskrig, kaptajn *Holger Klingenberg Krebs*, der udarbejdede en lærebog, hvis 1. del udkom i 1927, 2. og 3. del i 1939 og 42, kort og klar, men om den danske flådes optræden står kun lidt, hvad den heller ikke kan kræve i den store sammenhæng. I kaptajnløtnant *F. C. S. Bangsbølls*: »Sømilitær Haandbog for Verdenskrigen« er omtalen endnu mindre. Værket er et grundigt arbejde og udkom duplikeret i 4 foliobind. Søkrigsbegivenhederne følges her op med en ganske kort omtale af de samtidige hovedbegivenheder i land.

Søger man en redegørelse for søværnets indretning under 1. verdenskrig, er denne belyst i den af Søe-Lieutenant-Selskabet o. 1926 udgivne pjece »Flaade eller Søpoliti«.

Selv om orlogskaptajn *Preben v. Holck* kun udgav en enkelt større bog: »Cort Adeler« i 1934, må han nævnes. Holck specialiserede sig i sejlkrigsskibenes tid, og hans dybtgående studier i arkiverne gav sig udslag i en række indlæg i »Tidsskrift for Søvæsen« om skibe og om enkelte søslag, ikke mindst Køge Bugt, i årene 1923–1966. Hans arkiv, der rummer uvurderlige oplysninger om skibbygning og begivenheder, overgik efter hans død til Orlogsmuseet.

Et meget betydningsfuldt værk udkom i 1932, kommandør *Johannes Herman Schultz*: »Den danske Marine 1814–1848«, bl. I og II. De indeholder alt om skibbygningen, skibsmateriel og skibbyggeri i denne periode, ja længere tilbage end titlen siger. Til bd. III og IV med undertitlen »Orlogsfarten I og II« efterlod han sig ved sin død et omfattende forarbejde, som blev ordnet og udgivet i 1950 af

kommandør *K. E. Ackermann*. De enkelte togter – kadet- togter, udenlandstogter til Middelhavet, De vestindiske Øer, til Island osv. – får hver sit kapitel, og herhjemme er det vagtskibstjenesten på de fire vagtskibe ved Trekroner, ved Helsingør, i Store Bælt og på Elben, der behandles. De 4 bind er et udmærket supplement til de af Garde udgivne »Efterretninger«, 5. del.

I 1941–42 udkom tobindsværket: »Vor Flaade i Fortid og Nutid«, skrevet af kommandør *Halfdan Barfod*. Søkrigshistorien til og med 1864 er behandlet adskilligt mere kortfattet end hos Eidem og Lütken, til gengæld er den ført frem til statsminister Staunings tale nytår 1940. Størstedelen af bd. II omhandler søværnets tekniske institutioner m.fl.'s historie og dets civilprægede opgaver, ligesom afsnit behandler skibe og materiel. I et kapitel, »Historiens Lære«, er emnet dansk søstrategi gennem tiderne, hvilket også får en grundig behandling i hans i 1936 udgivne: »Sømagt og dens Indflydelse paa Danmarks Historie«. Fra hans hånd foreligger også en politisk-strategisk udredning fra 1947: »England blev Verdensmagt«, samt hans foredrag i taktik på Søværnets Officersskole, udgivet duplikeret i årene 1928–30. Det er det første selvstændige danske arbejde om taktik fra dampskibskrigstiden.

Medens orlogskaptajn Holck som nævnt gav sig af med sejskibstiden, er dampskibstiden dyrket af kommandørkaptajn *Robert Steen Steensen*, som i en årrække var chef for Fjernkendingskolen. Han er forfatter til en række bøger, hvoraf må nævnes tre, udgivet af Marinehistorisk Selskab: »Vore Torpedobåde gennem 75 år« (1953), »Vore Undervandsbåde gennem 50 år« (1960) og »Vore Panserskibe 1863–1943« (1968), som alle trods enkelte småfejl må betegnes som godt kildemateriale; alle er først publiceret som artikelsier i Tidsskrift for Søværnen.

Martins Forlag har udgivet to bøger: »Flåden gennem 450 år« (1961) og »Flåden, administration, teknik og civile opgaver« (1962). De to værker er meget uhomogene, skrevet kapitel for kapitel af forskellige forfattere, henholdsvis 14 og 26. Den søkrigshistoriske del bygger stort set på tidligere bøger, hvorimod en del af de specielle kapitler om institutioner, retspleje, mandskab og forplejning m.m. er nye og værdifulde bidrag til søværnets historie, disse forhold er kun behandlet sporadisk i Barfods værk fra 1941–42. Også de to skoler, hvorfra henholdsvis søofficerer og underofficerer er udgået gennem århundreder, har deres kapitler, men vedrørende disse emner må der henvises til andre kildeskrifter: Professor *H. C. A. Lund*: »Søkadet-Korpsets Historie 1701–1901« (1901) og *R. Steen Steensen*: »Søofficersskolen gennem 250 år 1701–1951« (1951) samt orlogskaptajn *Janus Sørensen*: »Bidrag til Søunderofficerernes og Flådens Underofficersskoles Historie« (1958).

For specialstudier findes udover de nævnte værker flere biografier, selvbiografier, bøger om enkeltkrige eller -slag, om Nyboder, jubilæumsbøger for foreninger og institutioner samt ikke mindst det i 1935 udgivne: *T. A. Topsøe-Jensen og Emil Marquard*: »Officerer i den dansk-norske Søetat 1660–1814 og den danske Søetat 1814–1932« (1935).

Hvad søetatens historie indtil 1814 angår, må man nødvendigvis tage den norske litteratur med i betragtning, ikke mindst værker af *O. Bergersen*, *F. Beutlich* og *T. K. Olafsen*.

MILITÆRHISTORISK SAMVIRKE OVER GRÆNSERNE.

1. *International kontakt.*

I 1938 dannedes i Zürich Commission d'Histoire Militaire Comparée på fransk initiativ, og man henvendte sig indledningsvis især til de våbenhistoriske museer. Senere fik organisationen et mere alment militærhistorisk sigte under betegnelsen Commission Internationale d'Histoire Militaire (CIHM) og tilknyttedes Comité International des Sciences Historiques.

Kommissionen var i starten et vesteuropæisk foretagende, men efter 2. verdenskrig tilsluttede flere amerikanske og nordafrikanske lande sig samvirksomheden, der i de senere år også er kommet til at omfatte en række østlige lande. Sverige tilsluttede sig straks det internationale samvirke – chefen for den svenske forsvarsstabs krigshistoriske afdeling, oberst Olof Ribbing, overtog 1950 præsidentposten i kommissionen – og snart fulgte Finland og Norge efter.

Allerede i 1947 rettede CIHM opfordring til Danmark (Tøjhusmuseet) om at tilslutte sig det internationale virke, men man veg fra dansk side – navnlig af frygt for mulige økonomiske konsekvenser – tilbage for en tilslutning. Dette gentog sig flere gange i de følgende år, indtil en lille kreds af militærhistorisk interesserede i efteråret 1968 søgte og opnåede tilslutning til CIHM af Dansk militærhistorisk Kommission, der netop var dannet.*

* DMK står for en snæver kreds af militærhistorisk interesserede, der virker inden for det historiske forskningsområde. Det er kommis-

CIHMs indsats har hidtil været begrænset til kongresvirksomhed og skriftudgivelse. Under de internationale historikerkongresser i Stockholm 1960 og Wien 1965 har kommissionen gennemført en række separate forelæsninger over militærhistoriske emner. På historikerkongressen i Moskva 1970 stiler kommissionen efter at gennemføre et særligt militærhistorisk program over emnet: *Vie et psychologie des combattants et gens de guerre (sans exclure les franc-tireurs et les partisans) de tous grades et de toutes catégories (même en temps de paix)*.

CIHMs skriftudgivelse startede straks ved kommissionens oprettelse med årsskriftet »Revue Internationale d'Histoire Militaire«, der siden er udsendt hvert år undtagen under 2. verdenskrig. Årsskriftet redigeres og bekostes af de nationale kommissioner, der er tilsluttet CIHM; Sverige har foreløbig stået for udsendelsen af 3 skrifter (nr. 7, 22 og 26) og Finland for et (nr. 23), medens Norge hidtil ikke har påtaget sig denne opgave. Kun få lande, nemlig Frankrig, Belgien og Sverige har påtaget sig to eller flere årsskrifter i de 28 år, hvori revuen hidtil er udkommet.

Det seneste nr. af *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, som den svenske kommission redigerede og udsendte på engelsk, er helt helliget svenske emner, og forfatterne er alle svenske. Blandt afhandlingerne nævnes: Erik Dahlberg som kunstner og militærhistoriker af A. Stade, Svenske hær-officerer som instruktører i Afrika og Asien af N. Palmstierna, Sverige under 2. verdenskrig, bevæbning og beredskab af B. Furtenbach samt to historiografiske fremstillinger

sionens opgave at fremme dansk militærhistorisk virksomhed og at befordre faglige og personlige forbindelser blandt medlemmerne samt varetage kontakten mellem dansk og international militærhistorisk virksomhed. Kommissionens første formand blev rigsarkivar Johan Hvidtfeldt.

af N. F. Holm og A. Åberg om slaget ved Poltava i senere militærhistorisk forskning og en oversigt over nyere svensk regimentshistorisk litteratur.

2. Nordisk Samarbejde.

Som det er nævnt i kapitel I, indledningen side 2, har en lang række landes militære forsvar indrettet officielle militærhistoriske institutioner, ofte af et betydeligt omfang. Et eksempel herpå er det vesttyske Das Militärgeschichtliche Forschungsamt i Freiburg, hvis leder er oberst og tillige dr. phil., hans videnskabelige medarbejderstab tæller ikke færre end 40 officerer og civile historikere. Institutionen har siden sin oprettelse i 1957 udgivet mere end 40 bind faglitteratur og udsender tidsskriftet Militärgeschichtliche Mitteilungen, der siden 1967 er kommet med to årlige hæfter.

Institutioner, der tåler sammenligning med den her antydede, kan de nordiske lande naturligvis ikke fremvise. I vore lande er det et fællestræk, at personellet altid har været fåtalligt og de rådige pengemidler meget knebne; i de senere år har man dog i Norge og Sverige været noget mere rundhændede. Der er imidlertid i alle fire nordiske lande siden sidste del af forrige århundrede oprettet officielle institutioner med den opgave i større eller mindre omfang at varetage den militærhistoriske virksomhed. Mest omfattende er den finske institution Anstalten för krigshistorisk Forskning, hvorunder foruden et krigshistorisk kontor, Krigsarkivet, Det militære Centralbibliotek og Krigsmuseet hører; personellet omfatter godt 50 personer, civile som militære.

I Sverige fik Generalstaben, da den oprettedes 1873, en krigshistorisk afdeling, som, da Forsvarsstaben oprettedes 1937, overførtes hertil. 1963 flyttedes virksomheden atter og fik betegnelsen Militärhistoriska avdelningen vid kungl. Militärhögskolan; afdelingen, hvis personale er på ca. 20

personer, militære og civile, hvoraf flere universitetsuddannede, har forsknings- og undervisningsopgaver. Samtidig med flytningen af afdelingen oprettedes en Militärhistorisk Delegation, hvis opgave er ved tildeling af stipendier og forskningsbidrag at fremme militärhistorisk forskning især på universitetsplan. Som den eneste nation i Norden udsender den militärhistoriske afdeling i Stockholm et årsskrift – *Aktuellt och Historiskt* – der i 1969 udkom med sin 16. årgang; det indeholder normalt 6–7 afhandlinger på knapt et par hundrede sider.

I Norge oprettedes 1934 en krigshistorisk afdeling i hærens generalstab, men i 1946 blev denne til Krigshistorisk Avdeling ved Forsvarsstaben; afdelingens personel er lille, og virksomheden gennemføres i vid udstrækning ved, at såvel civile historikere som officerer midlertidigt knyttes til afdelingen med løsning af bestemte opgaver for øje; til hjælp ved placering af forsknings- og publiceringsopgaverne er der ved afdelingens side et særligt råd.

I Danmark oprettede hæren i 1876 institutionen Generalstabens krigshistoriske Arbejder, omfattende en enkelt officer med et par hjælpere, men først i 1961 kom søværnet med – omend i endnu beskednere omfang. I disse to værnstabe findes således en enkelt officer, der nærmest fungerer som stabens militärhistoriske konsulent. En lignende ordning for flyvevåbnet er under overvejelse, men endnu ikke gennemført.

Medens det i den internationale kontakt er de på privat initiativ oprettede nationale kommissioner, der er bærere af samvirket, er det i det nordiske samarbejde landenes officielle militärhistoriske institutioner, for hvilke der foran er gjort rede, som samvirker.

Den nordiske militärhistoriske samvirksomhed tog sin begyndelse i Foreningen Nordens regi, da der i 1948 afholdtes

nogle sammenkomster for historikere i Stockholm med henblik på at få udjævnet modstridende historiske standpunkter og at få rettet åbenbare misforståelser i de forskellige landes historiebøger. I møderne deltog også lederne af de krigshistoriske arbejder i Danmark, Norge og Sverige. Disse tre officerer havde lettere ved at nå fælles standpunkter end de civile historikere, og denne nordiske, militærhistoriske kontakt uddybedes især på de følgende nordiske historikerkongresser – 1951 i Göteborg, 1954 i Åbo, 1957 i Århus og 1961 i Lund – ved gensidige orienteringer og diskussioner af fælles problemer. Besøg ved broderinstitutionerne mellem kongresserne blev hyppigere og omfattede også andre end lederne; i 1957 kom den finske leder til.

Efter en drøftelse i København i efteråret 1949 kom den første nordiske studierejse i stand næste år i august, dog kun med deltagelse fra dansk og svensk side. Den første større rejse med deltagelse fra alle fire lande gennemførtes i 1956, og efter 1960 er der de første år gennemført nordiske studierejser hvert år – fra 1964 dog kun hvert andet år. Værtskabet går på skift mellem landene, og rejserne har været tilrettelagt med vekslende forelæsninger og ekskursioner gennem en ugestid.

Som en udbygning af de allerede nævnte samarbejdsopgaver er man efterhånden nået frem til at fordele visse arbejdsopgaver mellem de forskellige landes institutioner. Et praktisk eksempel herpå er et dansk og et norsk militærhistorisk medarbejderskab på det under udgivelse værende svenske storværk om Carl X Gustavs krige – jfr. side 92.

Endelig bør den udveksling af publikationer nævnes, som er blevet fast sædvane de nordiske militærhistoriske institutioner imellem. Norge har efter 2. verdenskrig uden sammenligning været den mest produktive af de nordiske nationer, hvad officielle militærhistoriske værker angår. Siden 1952

har Forsvarets krigshistoriske Afdeling udgivet 30 bind, og i 1969 udgav afdelingen Norsk militærhistorisk Bibliografi under redaktion af A. O. Johnsen og G. C. Warberg, et værk på nær ved 400 sider.

HOVEDVÆRKER I NORDENS MILITÆRHISTORIE

Den nordiske militærhistoriske litteratur omfatter et meget stort antal arbejder fra beskedne tidsskriftartikler til officielle værker på en halv snes bind. Langt den største del af denne litteratur skyldes officerer, som har drevet militærhistorie i deres fritid, men der findes også en række officielle værker, som oftest af et betydeligt omfang. Medens det i Danmark er et særsyn at træffe på historikere af fag, der har beskæftiget sig med militærhistoriske emner, er dette ingeniunde tilfældet i Finland og Norge. I Sverige har et betydeligt antal civile historikere beskæftiget sig med militærhistorie og en lang række af disses arbejder har været akademiske afhandlinger.

For Danmarks vedkommende er alle væsentlige militærhistoriske arbejder omtalt i kapitel III, hvorfor nogen dansk oversigt ikke bringes her; ved alle væsentlige værker er udgivelsesår anført i det nævnte kapitel. Et værk af særlig karakter bør dog nævnes her. Det drejer sig om *Daniel Bruuns* »Krig gennem Aartusinder« (1907–11) i 5 bind m. ialt godt 1000 sider. Kaptajn Bruun forlod i 1898 hærens linie og helligede sig herefter Nordens middelalderlige arkæologi og topografi også m.h.t. Grønland, Island og Færøerne (æresmedlem af det islandske Oldsagsselskab). Bruuns store gennemillustrerede krigshistoriske værk, der går fra Marathon til Sedan, er præget af hans brede, folkelige og fængslende fremstillingsevne; vel er det populær historiskrivning, men det har indtil den danske oversættelse af Montgomery of Alamains »Krigens Historie« fremkom i

1968 været det eneste fyldige oversigtsværk om emnet på dansk. Montgomerys værk på nær 600 sider er vel illustreret og omfatter fortrinsvis landkrigen; Daniel Bruuns værk fra begyndelsen af århundredet omhandler slet ikke søkrigen, og som nævnt går det ikke ud over den fransk-tyske krig 1870–71, medens Montgomerys sidste afsnit hedder atomalderen.

De efterfølgende oversigter er opstillet for at vise nordisk militærhistories bredde i såvel tid som emnevalg. I oversigterne er værkerne opført efter alder; de sidste årstal refererer til udgivelsen. Oversigterne omfatter ikke de talrige regiments- og institutionshistorier i alle fire lande samt tidsskriftartiklernes mangfoldighed.

1. *Finland.*

J. MANKELL: *Anteckningar rörande finska arméerna och Finlands krigshistoria, I-II; Stockholm 1870.*

Arbejdet, der bygger på arkivmateriale, behandler de finske regiments historie fra deres oprettelse først i 1600-tallet til opløsningen efter krigen 1809 og krigsbegivenheder i tilslutning hertil. Krigene 1788–90 og 1808–09 granskes i strategisk så vel som i taktisk henseende.

J. R. DANIELSON (-KALMARI): *Finska kriget och Finlands krigare; Helsingfors 1897.*

Danielson-Kalmari var en forsker af rang, og værket virkede epokegørende. Runebergs billede af krigen granskes her for første gang kritisk. Bogen bygger på hidtil ikke udnyttet materiale fra arkiverne i Sverige og fra privatsamlinger og er væsentlig for studiet af krigen 1808–09 og situationen som helhed i Finland i 1800-tallets begyndelse.

O. NIKULA: *Svenska skärgårdsflottan 1756–1791; Helsinki 1933.*

Bogen er forfatterens doktorafhandling og bygger på egne forskningsresultater. Værket har interesse dels fordi Sveriges forandrede strategiske stilling efter stormagtstiden belyses, dels

som et eksempel på, hvorledes særlige geografiske forhold skaber specielle fartøjer, skyts og personelforhold.

J. E. ROOS: *Uppkomsten av Finlands militärboställen 1682–1700; Helsinki 1933.*

Forfatteren skildrer det betydelige civil-militære organisationsarbejde, der en halv snes år før 1700 og mere end 100 år senere end i Sverige, gennemførtes efter svensk mønster.

J. O. HANNULA: *Frihetskriget i Finland år 1918; Helsinki 1936.*

Det er tilstræbt at give en oversigt over frihedskrigen og dens forberedelser; i hovedsagen behandles krigsbegivenhederne, mens den militære organisationsvirksomhed og administration samt de politiske aspekter kun medtages, når skildringen af operationerne kræver det.

E. W. JUVA: *Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808, I–III; Helsinki 1939–48; (Documenta historica. Academia scientiarum fennica 6–8).*

Forfatteren giver i forbindelse med de nævnte planers offentliggørelse en grundig oversigt over den strategiske og politiske situation, navnlig som den opfattedes i Sverige, og hvorledes man der så på Finlands behov og muligheder.

H. J. SIILASVUO: *Striderna i Suomussalmi; Helsinki 1940.*

Forfatteren skildrer kampe, som han selv ledede; men generalen er også forsker, og bogen er derfor væsentlig mere værdifuld end sædvanlige krigserindringer. Bogen er oversat til mange sprog – til dansk i 1941 – på grund af interessen for mottiktikken, som den er en interessant specialstudie af.

TUOMPO og KARIKOSKI (red): *Åra – Fädernesland; Helsinki 1942.*

Bogen, der skildrer vinterkrigen, blev skrevet allerede sommeren 1940, men udgaves først 2 år senere. Arbejdet var beregnet på, indtil en krigshistorisk studie kunne foreligge, at give en almen fremstilling af krigen. De højere førere giver her et billede af begivenhederne hver inden for sit område, baseret på egne erfaringer. Bogen har fyldt sin opgave, så meget mere,

som det officielle krigshistoriske værk om vinterkrigen endnu ikke har set dagens lys.

O. ENCKELL: *Jägarnas historia; Helsinki 1943.*

Jægerbevægelsen er et slående eksempel på den frivillige militærindsats i Finland. Mod 1. verdenskrigs slutning forlod et par tusind finner en betrygget fremtid for at skaffe sig militær uddannelse i Tyskland med henblik på den kommende kamp for selvstændigheden.

H. ÖHQUIST: *Vinterkriget 1939–40 ur min synsvinkel; Helsinki 1949.*

Forfatteren, som næsten hele sit militære liv har været beskæftiget med Det karelske Næs' forsvarsproblemer, førte under krigen kommandoen over det vestre armékorps, der bar hovedbyrden af kampene. Öhquist skildrer planer, forsvarsforberedelser og situationen ved krigens udbrud, men den største del af bogen gengiver hans dagbog fra krigsmånederne. Den anlagte synsvinkel er naturligvis begrænset, men Öhquists store sagskundskab giver arbejdet stor militær værdi, men også psykologisk er det værdifuldt, fordi optegnelserne ikke er omformet til en løbende skildring.

MANNERHEIM: *Minnen, I-II; Helsinki 1951 og 1952.*

Erindringerne skildrer på saglig vis marskallens virksomhed først i Rusland og siden hjemme i Finland. Denne virksomhed er uløseligt knyttet til det selvstændige Finlands krigshistorie – navnlig opgaven som øverstkommanderende 1918 og atter i 1939–45 samt endelig Mannerheims præsidentperiode.

E. HORNBORG: *Kampen om Östersjön till slutet av segelfartygens tidevarv; Stockholm 1945. Karolinen Armfaldt och kampen om Finland under Stora nordiska Kriget. Helsinki 1952. När riket sprängdes. Fälttågen i Finland och Västerbotten 1808–09. Helsinki 1955.*

Alle Hornborgs arbejder hviler på trykte kilder, men de forskellige perioder i Finlands historie skildres levende og med vågen kritik. Videnskabelig set er bøgerne således af stærkt begrænset værdi, men de er velegnede som orienteringsværker.

K. K. OESCH: *Finlands öde avgöras på Näset år 1944; Helsinki 1957.*

General Oesch var chef for arméen på Det karelske Næs og havde en fra hovedkvarteret afvigende opfattelse. Han støtter sig i sit arbejde på arkivmateriale og interviews. Bogen er klart polemisk, men den behandler et væsentligt problem, og den har et konstruktivt sigte.

E. HEINRICHS: *Mannerheimgestalten, I og II; Helsinki 1957 og 59.*

Værket er en Mannerheimbiografi, men det er tillige en velafvejet og nuanceret skildring af de betydningsfuldeste hændelser i det selvstændige Finlands historie. Heinrichs indstilling til Mannerheim er positiv men ikke ukritisk.

A. KORHONEN: *Barbarossaplanen och Finland; Helsinki 1963.*

Forfatteren har position som forsker, og arbejdet er den første grundige udredning af det penible spørgsmål om Finlands forhold til Tyskland forud for det tyske angreb på Rusland. Den svenske udgave savner beklageligvis kildehenvisninger.

2. Norge.

D. SCHNITLER: *Almindelig Krigshistorie, I-IV; Kristiania 1878-83.*

Et oversigtsværk over verdens krigshistorie præget af en sjælden kundskabsmængde og fremstillingsevne. Enestående i Norden for sin tid.

H. GRÜNER: *Beretninger om Norges Befæstninger; Kristiania 1902.*

En kortfattet men kyndig karakteristik af hver enkelt befæstningsanlæg i Norge fra de ældste tider og frem til 1900.

EIDEM og LÜTKEN: *Vor Sömagts Historie; Kristiania 1903-06.*

En bred fremstilling af den dansk-norske fællesflådes historie og af den norske marines historie 1814-1905. Eidem var norsk og Lütken dansk, og der foreligger også en dansk udgave. Begge

udgaver er ens op til 1801, men herefter er det to forskellige mariner, der behandles.

J. SCHIÖTZ: *Den norske Hærs Organisation 1764–1814; Kristiania 1912.*

Bogen giver en detaljeret oversigt over hærens indre forhold i det nævnte tidsrum og må fortsat betegnes som et vægtigt kilde-materiale.

Elleveårskrigen militære historie, I-III; Oslo 1936–55.

En bred fremstilling fra et norsk synspunkt af Den store nordiske Krig frem til 1712 også af søkrigen; værket blev aldrig fuldført.

H. ANGELL: *Syvårskrigen 1807–14; Kristiania 1914.*

Forfatteren var en glødende patriot og bogen anlagt som folkelig læsning.

O. BERGERSEN: *Viceadmiral Tordenskjold, I og II; Trondhjem 1925.*

Værket behandler sit emne meget detaljeret, bygger på ihærdig og grundig forskning; på visse punkter æggede det til modsigelse fra dansk side.

Fra Henrik Bielke til Iver Huitfeldt, I-IV; Trondhjem 1953–56.

En bred fremstilling af nordmænds indsats i den dansk-norske fællesflåde.

O. LINDBACK-LARSEN (FKA): *Den norske Hær og 1814; Oslo 1945.*

En værdifuld studie, der bygger på samtidigt kildemateriale. *Krigen i Norge 1940; Oslo 1965.*

Denne bog er udarbejdet på grundlag af de to officielle værker om landkrigen og søkrigen (se neden for) og giver i en kortfattet og let læst form en oversigt over begivenhederne i 1940 til lands, til vands og i luften.

R. SCHEEN: *Norges Sjøkrig 1939–40; Oslo 1947.*

En fremstilling af begivenhederne i store træk.

N. ØRVIK (FKA): *Norsk militær i Sverige 1943–45*; Oslo 1951.

Den hidtil mest dækkende fremstilling af de norske polititropper, skrevet af en historiker, som selv var med. Bogen er skrevet kort efter begivenhederne, og den mangler kildehenvisninger. Som supplerende læsning anbefales artiklen »Optakten til de norske polititropper i Sverige« af O. O. Grimnes i bogen »Mellem nøytrale og allierte« (af flere forfattere), Oslo 1968.

Norge i brennpunktet, I; Oslo 1953 og Sikkerhetspolitikken 1920–39, I og II; Oslo 1960–61.

Værkerne er en indgående studie af norske militærpolitiske forhold i mellemkrigstiden. Alle bind har undertitlen: Fra forhistorien til 9. april; bind II af Norge i brennpunktet er ikke blevet skrevet.

FKA (flere forfattere): *Krigen i Norge 1940, 15 bind*; Oslo 1952–65.

Værket er den officielle fremstilling af de landmilitære operationer, der behandles afsnitsvis og meget detaljeret. Hvert afsnit (1 el. 2 bind) har sin forfatter; endnu et bind forberedes.

E. A. STEEN: *Norges Sjøkrig 1940–45, I–VIII*; Oslo 1954–69.

Værket er den officielle fremstilling af de sømilitære operationer hjemme og ude. Begivenhederne i 1940 er behandlet afsnitsvis, begivenhederne i England kronologisk, mens tiden forud for 9. april og opbygningen af søforhøret i England har egne bind.

Begge de forannævnte værker er såre omfangsrige. En kortfattet og anbefalelsesværdig orientering er udarbejdet af generalmajor Odd Lindbäck-Larsen (se denne).

A. O. JOHNSEN: *Krabbekrigen og gjenerobringen av Jämtland 1657–58*; Oslo 1967.

Bogen giver en veldokumenteret fremstilling af krigsoperationerne 1657–58 på de norsk-svenske fronter; indgår som led i det store svenske forskningsprojekt om Carl X Gustavs krige.

3. *Sverige.*

G.K.A.:* *Sveriges krig 1808–09, I–IX; Stockholm 1890–1922.* Arbejdet er et generalstabsværk med et sådants styrke og svagheder. Skildringen af krigen, hvorved samhørigheden med Finland ophørte for bestandig, er overordentlig grundig.

G.K.A.: *Karl XII på slagfältet, karolinsk slagledning sedd mot bakgrunden av taktikens utveckling från äldsta tider, I–IV; Stockholm 1918–1919.*

I Hans Delbrücks stil skildres kampenes forløb på de mange forskellige krigsskuepladser. Værket blev udgivet i hundredåret for Karl XII's død.

S. ÅGREN: *Karl den XI's indelningsverk för arméen. Bidrag till dess historia åren 1679–97; Uppsala 1922.*

Det er en doktordisputats, hvori opbygningen af det yngre inddelingsværk, dets organisation og vanskelighederne ved dets gennemførelse behandles indgående.

A. JANSSON: *Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget; Uppsala 1935.*

Bogen, der er en doktordisputats, skildrer i første del den nye forsvarspolitiske situation efter tabet af Finland, centralforsvarstankens udvikling og den svenske forsvarspolitik. Sidste del omhandler værnepligts- og hærordningspørgsmål – værnepligtens indførelse, inddelingsværket, organisation og øvelsesvirksomhed samt debatten om hærens ordning såvel på Rigsdagen som i den militære opinion.

G.K.A.: *Sveriges krige 1611–1632, I–IV + 2 bilagsbind; Stockholm 1936–39.*

I de fire bind skildres begivenhederne på de forskellige krigsskuepladser i Danmark, Polen, Balticum, Rusland og Tyskland frem til og med slaget ved Lützen meget omhyggeligt.

* Alle de benyttede forkortelser gælder samme institution, der først benævntes Generalstabens krigshistoriska Avdelning, siden Försvarstabens krigshistoriska Avdelning og nu Militärhistoriska Avdelningen vid kungl. Militärhögskolan.

O. LYBECK: *Öresund i Nordens historia. En marinpolitisk studie; Malmø 1943.*

Indledningsvis skildres Sundets grænser og territorialfarvande. Den anden del bringer en oversigt over Sundet i Nordens krigspolitiske historie fra vikingetiden frem til 1864. Den tredje del, der er bogens vigtigste, skildrer Øresund i folkerets- og forsvarsdiskussionen. Afsluttende behandles Sundet under 2. verdenskrig frem til august 1943.

F.K.A.: *Slaget vid Femern 1644; Uppsala 1944.*

Værket, der udkom i 300-året for slaget, indledes med en udredning af den politiske baggrund – den danske indkredsning af Sverige – hvorefter krigsbegivenhederne indtil Femern-slaget skildres. Endelig munder værket ud i en detaljeret studie over slaget.

S. M. WALLER: *Georg Carl von Döbeln. Studier i Sveriges militäriska och politiska historia 1808–13; Lund 1947.*

Værket, der er en doktorafhandling, skildrer først og fremmest Döbelns militære og politiske virksomhed, men også krigen 1808–09 i Finland behandles ligesom krigsforberedelserne til krigen 1812–13 i Tyskland og dennes forløb.

N. F. HOLM (red.): *Det svenska Svärdet. Tolv avgörande händelser i Sveriges historia; Stockholm 1948.*

Bogen er en samling skildringer af nærmest essayistisk karakter af de vigtigste svenske slag fra slaget ved Brunkeberg 1471 til Sveaborgs kapitulation 1808 og en afsluttende behandling af »Den långa freden«. Det drejer sig ikke blot om en række bataljeskildringer, men der er lagt særlig vægt på den almenpolitiske baggrund, den strategiske situation og de politiske konsekvenser af de skildrede krigsbegivenheder.

W. ODELBERG: *Viceadmiral Carl Olof Cronstedt; Stockholm 1954.*

Biografien, der er en doktordisputats, strækker sig fra ungdomsårene frem til den dag, da han overgav Sveaborg til fjenden. Ud over det biografiske indhold giver bogen meget om den svenske flådes historie i 1700-tallets sidste og 1800-tallets første år – flådens organisation, udrustning og forskellige søkampe.

P. HULTQVIST: *Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873; Göteborg 1955.*

I værket, der er en doktordisputats, redegøres for at inddelingsværket dels var en militær organisation, dels en beskatningsform, der hvilede som en tung byrde på bønderne. Kompromissen var en principiel beslutning om grundskatternes og inddelingsværkets afskaffelse i forbindelse med, at den almindelige værnepligt skulle udvides.

F.K.A.: *Militært kring 1905. Militäre förberedelser och åtgärder i samband med unionskrisen; Stockholm 1958.*

Der redegøres for de militære styrkeforhold i Sverige og Norge og for krigsforberedelserne på begge sider. Handlingsforløbet fra 7. juni til midten af oktober med vægten på de militære beredskabsforanstaltninger fremstilles grundigt.

M.H.A.: *Carl X Gustaf-studier (fortsættes).*

I. *Carl X Gustaf och Danmark. Källkritik och krigshistoria, redigeret af Arne Stade; Kristianstad 1965.*

Problemerne vedrørende krig og fred tages op til behandling i en række studier af forskellige forfattere.

II. *Krabbekrigen af A. Odd Johnsen; Oslo (se under Norge).*

III. *Erik Dahlberg och Carl X Gustafs krigshistoria av A. Stade; Kristianstad 1967.*

Her foretages en indgående analyse af den samling kilder til Carl X Gustav-tiden, som Erik Dahlberg overgav til Samuel Pufendorf og som lå til grund for dennes værk om Carl X Gustavs bedrifter. Bogen er en akademisk afhandling og indgår som nr. 12 i Acta Universitatis Stockholmiensis.

IV. *Carl X Gustaf inför polska kriget. Kungamakt och statsfinanser 1655, af H. Landberg; Kristianstad 1969.*

Heri behandles først og fremmest de finansielle problemer i forbindelse med rustningerne foråret 1655, tekniske forhold, finansieringsmetoder og statsfinansielle konsekvenser. Afsnittet »Statsfinans och kungamakt. Carl X Gustaf inför Polska kriget« er samtidig bind 28 i Studia historica Uppsaliensia og er en del af forfatterens doktorafhandling.

INTRODUKTION TIL DANSKE ARKIVER, BIBLIOTEKER OG MUSEER

Selv om arbejdet med militærhistoriske emner naturligvis kan underbygges gennem udnyttelsen af arkiver, biblioteker og museer, der har et alment sigte, er det værd at notere sig en række institutioner, der har det militærhistoriske område som specialfelt. De sidstnævnte institutioner er vel knap så kendte som de førstnævnte, hvorfor deres historie, indhold og opgaver kort skal omtales her.

1. *Hærens Arkiv.*

Forsvarets centrale arkivvæsen er ikke ensartet ordnet for de tre værn. Søværnet har gammel tradition for efter indsamlingen og en nødtørfdig sortering af arkivalierne at aflevere disse som helhed i Rigsarkivet.

For Forsvarsministeriet, hæren og flyvevåbnet samt hjemmeværnet er Hærens Arkiv en slags landsarkiv, hvor ministeriets arkivalier opbevares en tid for derefter at havne i Rigsarkivet. De forskellige korps', staves og afdelingers arkiver afleveres, når de er ca. 20 år gamle, til Hærens Arkiv, hvor de bliver.

Oprindeligt var der tale om to arkiver for hæren – Krigskancelliets Arkiv og Landetatens Generalcommissariats Archiv – der begge stammer fra 17. årh.s midte. Det første indrettedes først på Københavns Slot og flyttedes ca. 1720 til Kancellibygnings kældere; det andet fik en snes år senere til huse i Den Stormske Gaard (Slotsholmsgade 8).

1789 forenedes arkiverne og blev som Generalitets- og Commissairatskollegiets Archiv henlagt til et nyoprettet Ar-

chiv-, Registratur- og Kasserer-Kontor, hvis chef var både kasserer og arkivar. I 1801 opstod der ved hovedkuls flytning stor uorden i arkiverne. 1809 ansattes endelig en arkivar med arkiverne som eneste arbejdsområde. Arkivets navn ændredes i 1848 til Krigsministeriets Arkiv. I perioden 1857–63 gennemførtes en påtrængende nødvendig ordning og foreløbig registrering af arkivmaterialet.

Imidlertid opbevaredes arkiverne stadig på tre forskellige steder, i Kancellibygnings kælder, på Krigsministeriets loft og i nogle loftrum i Proviantgaarden. Efter Christiansborgs brand 1884 var der planer om en ny, brandfri arkivbygning, men de blev henlagt. I 1889 oprettedes Rigsarkivet og snart afleveredes Krigsministeriets arkivalier frem til 1847; afleveringen er nu nået frem til vort århundredes begyndelse.

I 1912 samlede arkivets spredte dele i Chr. IVs hvælving i Proviantgaardens nordlige del, men siden måtte lokaler andetsteds i bygningen og i Chr. IVs gamle Bryghus også tages i brug. I 1921 fik arkivet navnet Hærens Arkiv, der i relation til det foran nævnte nu ikke dækker dets indhold.

Arkivet har 3 hovedbestanddele: 1) Forsvarsministeriets endnu ikke til Rigsarkivet afleverede arkivalier, 2) de sorterede og registrerede afdelingsarkiver og 3) en lang række særlige arkiver som: Artilleriets arkiv, Kongens Adjudantstabs arkiv, krigsarkiverne og hærens skolars arkiver.

Hærens Arkiv rummer i hovedsagen følgende:

- Ca. 20 km reelmetre med afdelingers og institutioners arkivalier (ind- og udgåede skrivelser, stambøger, rapportbøger, dagbøger m.v.), men desuden findes også de kongelige resolutioner, reskripter, parolbefalinger m.v., som var igangsætterne i enhedernes liv – både under krigs- og fredsforhold.
- Ca. 30.000 kort og tegninger, som hører til ovennævnte

arkivalier (kort over slag og fæstninger m.v., tegninger af skyts og bygninger m.m.).

- Ca. 12.000 portrætter af danske officerer gennem tiderne og desuden et stort blandet billedarkiv.
- Et reglementsarkiv, der indeholder så godt som alle udsendte anordninger og reglementer i de sidste 100 år.
- En reol med forsvarslove og hærordninger samt de tilhørende betænkninger og rigsdagsforhandlinger; endvidere bøger og pjecer, navnlig af officerer, omhandlende de nævnte emner.

Hærens Arkiv, der råder over en mindre læsesal, har adressen: Slotsholmsgade 4 (over gården), åbningstiderne er: Mandag–fredag kl. 9–17 og lørdag kl. 9–12. Telefon 116260, lokal 2524.

2. *Marinens Bibliotek.*

Ordningen af det militære biblioteksvæsen er i princippet ens for hær, søværn og flyvevåben, således at et centralbibliotek for hvert værn omfatter dettes hovedbogsamling og foretager boganskaffelser til garnisons-, tjenestesteds- og specialbiblioteker.

Marinens Bibliotek er det ældste af disse centralbiblioteker, idet det oprettedes 1765 på Gammelholm, hvor det 1853 placeredes i Søkortarkivets bygning. I 1874 flyttedes biblioteket til Søkortarkivets og Meteorologisk Instituts fælles bygning ved Nordre Toldbod. 1891, da bogbestanden omfattede ca. 6.000 bind, deltes den, således at en større del – hovedsagelig bøger af nautisk og arktisk natur – forblev ved Søkortarkivet, medens en anden og mindre del flyttedes til lokaler i stueetagen under Søofficersforeningen i Odd-Fellow-Palæets venstre forbygning. I 1923 sloges de to afdelinger af biblioteket sammen og flyttedes 1931 til de nuværende lokaler i Søkvæsthuset.

Bibliotekets første katalog, der omfattede 759 bind, er trykt i 1837. I dag omfatter bibliotekets samling ca. 30.000 bind. Af særlig interesse for historiestuderende er flg. emnegrupper: Historie, opdelt i verdenshistorie, enkelte landes historie og dette atter i almen og maritim historie; krigshistorie, hvor størsteparten opdeles i enkelte krige, større krige atter i hele krigen og de enkelte krigsteatre; personalhistorie; politik, specielt marine- og forsvarspolitik; Grønland (landets største specialsamling). Foruden bogsamlingen findes en samling manuskripter, hvoraf mange er af ældre dato. Blandt de håndbogssamlinger, der er underlagt Marinens Bibliotek skal nævnes Søartilleriets, Televæsenets, Søkortarkivets og Skibs- og Maskininspektionens.

Biblioteket har adressen: Overgaden o. Vandet 62B; åbningstider: Mandag–fredag kl. 9–15, torsdag til 16,30, lørdag 9–12, dog lørdagslukning juni–august. Ved første besøg vises legitimation. Telefon SU 7382.

3. Det kgl. Garnisonsbibliotek.

Biblioteket (KGB) er oprettet i 1785 af daværende kronprins Frederik, den senere Frederik VI; det indrettedes i Giethuset (tidligere kanonstøberi) på Kongens Nytorv, der da lå lige syd for Charlottenborg. Biblioteket var anbragt i tilknytning til Det kgl. militære Selskab på Giethuset, og det fik ret hurtigt i daglig tale navnet Garnisonsbiblioteket. Kronprinsen tildelte biblioteket en årlig bevilling til bogindkøb, men bestanden voksede i øvrigt også betydeligt ved testamentariske gaver.

KGB udsendte sit første katalog i 1830, og der var da registreret 2643 bind. Trods voksende pladsmangel forblev biblioteket på Giethuset til 1869, da det overflyttedes til Industriforeningens nye ejendom på Vesterbrogade og derfra til Domus Medica i Amaliegade og endelig, efter en år-

række i tilslutning til Officersforeningen på H. C. Andersens Boulevard, til de nuværende lokaler i Kastellet. Først ved den sidste flytning i 1969 er biblioteket blevet indrettet tidsvarende og har fået plads til hele sin ca. 90.000 bind store bogsamling.

Biblioteket var oprindelig garnisonsbibliotek for København, men ved ministeriel afgørelse blev KGB fra 1959 hærens hovedbibliotek og dermed ledende bibliotek i hærens militære, faglige bibliotekstjeneste. I dag står KGB således i spidsen for hærens 70 special- og håndbiblioteker og er anskaffende myndighed, når det drejer sig om militær faglitteratur til disse.

Bogbestanden i håndbibliotekerne omfatter alle de emneområder, der har betydning for hærens faglige litteraturstudier: Krigskunst (strategi og taktik), krigshistorie, alm. verdens- og nationalhistorie, geografi, topografi, statistik, psykologi, samfundskundskab, politik, økonomi m.v. samt en omfattende biografisk samling med hovedvægten på det militære. KGB har selv lidt flere emnegrupper. Den rent tekniske litteratur er generelt placeret ved de respektive tjenestegrene – således ved artilleriets, Ingeniørkorpset m.fl.s specialbiblioteker, hvorfra KGB formidler udlån. Ud over forannævnte bogbestand findes i KGB en omfattende såvel ældre som moderne tidsskriftssamling, der omfatter både nationale og udenlandske i hovedsagen militære tidsskrifter. Kvartalsvis udsender KGB en bibliografi »Nyt fra Det kongelige Garnisonsbibliotek«, der anmelder nytilgået litteratur (herunder vigtigere tidsskriftartikler); »Nyt« tilgår Historisk Instituts bibliotek.

Bibliotekets hovedopgave er at forsyne hæren og dens personel med militær faglitteratur, men det er i øvrigt offentligt tilgængeligt. KGB formidler kontakten til tilsvarende udenlandske militære biblioteker.

Biblioteket, der råder over en god læsesal, har adresse: Søndre Magasin nr. 2, Kastellet, åbningstider: Mandag–fredag kl. 13,30–17, dog telefoniske henvendelser kl. 9–17. Telefon 112233, lok. 427.

4. Flyvevåbnets Bibliotek.

Kimen til det nuværende bibliotek lagdes, da Flyverkorpsets Bibliotek oprettedes i 1915 på Kløvermarken på Amager. Senere ændredes navnet til Hærens Flyvetroppers Bibliotek, og det var frem til 1950 administrativt underlagt Det kgl. Garnisonsbibliotek.

I 1945 blev der nedsat et udvalg, Det luftmilitære Udvalg, som under sin planlægning af et nyt, selvstændigt luftvåben anskaffede en del litteratur. Da flyvevåbnet i 1950 blev et selvstændigt værn, omdøbtes biblioteket til Flyverkommandoens Bibliotek, og dets bogsamling suppleredes med den lige nævnte litteratur og med den bog- og tidsskriftsamling, som Marinens Flyvevæsen rådede over.

Siden fik biblioteket sit nuværende navn, og det står nu i spidsen for en række special- og håndbiblioteker som f.eks. Flyvertaktisk Kommandos og Flyvevåbnets Officersskoles. Bibliotekets samling omfatter ca. 8.000 bind, heri en del rapporter, og ca. 300 tidsskrifter; bogsamlingens vigtigere emnegrupper er: Luftkrig, luftstyrker i 1. og 2. verdenskrig, radio, radar, elektronisk databehandling og luftfartens historie samt biografier.

Biblioteket har adresse: Flyvevåbnets Officersskole, Jonstrup. Det er i studieøjemed muligt at udnytte biblioteket, hvis bibliotekar forud skal kontaktes telefonisk. Telefon 978003.

5. Tøjbusmuseet.

Dette museum, der nu hører under Ministeriet for kultu-

relle Anliggender, er ikke et egentlig armémuseum, men et våbenmuseum. Ved museets oprettelse formuleredes dets opgave således, at det skulle søge at vise våbnenes udvikling hos de europæiske nationer fra krudtets indførelse og til de nyeste tider. Hertil er siden føjet, at museet samler både våben og militært materiel, og samleområdet er udstrakt til at omfatte hele den vesterlandske civilisation.

Museet oprettedes i 1838 under navnet Den historiske Våbensamling, men dets samlinger har meget ældre rødder. Helt tilbage i slutningen af 1500-årene fandtes på Københavns Slot et kongeligt rustkammer, og dets våbenforråd såvel som en del andre – bl.a. det gottorpske rustkammer – samt andre våbensamlinger, som f.eks. Det kgl. Geschirrkammer, har givet museet betydelige tilvækster.

I 1844 foreslog Artilleribrigaden, hvorunder museet oprindeligt hørte, at Den historiske Våbensamling skulle udvides til også at omfatte artilleri, uniformer, faner og militære udrustningsgenstande m.v. Herved indlemmedes ikke blot den store samling danske og erobrede kanoner, der fandtes på Tøjhuset, men tillige også forskellige andre samlinger; senere kom yderligere flere militære prøve- og modelsamlinger til museet og i 1924 hele beholdningen af gamle faner, både trofæfaner og gamle danske.

I 1928 placeredes samlingerne direkte under Krigsministeriet og fik samtidig fællesbetegnelsen Tøjhusmuseet; museet fik da hele Lange Tøjhus til disposition foruden en kontorbygning og Chr. IVs Bryghus.

Tøjhusets håndvåbensamling er ret internationalt præget, hvilket især er tilfældet for Fr. VI's tid, og tilsvarende gælder samlingen af blankvåben, der i øvrigt er nogenlunde komplet hvad danske, reglementerede våben angår fra 1700 til vore dage. Artillerisamlingen er mere nationalt præget, men rummer til gengæld skyts og ammunition helt tilbage

til o. 1400. Fanesamlingen omfatter 230 trofæfaner og o. 600 danske. For uniformernes vedkommende er museet yderst fattigt på ældre stykker, men har fra ca. 1800 en næsten fuldstændig række af danske uniformer og tilbehør; hertil kommer betydelige samlinger af udenlandske uniformer, idet man siden 2. verdenskrig har foretaget en storstilet udveksling med fremmede museer og derved fået en ret fyl- dig repræsentation af moderne militær udrustning.

Endelig skal det nævnes, at museet omfatter en række militære specialsamlinger af ride- og seletøj, kaserne- og lejr- inventar, sanitetsmateriel, signalmateriel og flyvemateriel. Hertil kommer et stort tegnearkiv med mere end 20.000 tegninger. Tøjhusmuseets samlinger byder således den, der vil studere svundne tiders militære historie, rige muligheder. Til museet er knyttet et bibliotek, der også er offentligt specialbibliotek for våbenhistorie.

Tøjhusmuseet, der 1961 henlagdes under Ministeriet for kulturelle Anliggender, har adresserne: Tøjhusgade 3 (sam- lingerne) og Frederiksholms Kanal 29 (kontor og bibliotek); åbningstider: 1.5.–30.9. kl. 13–16 (hverdage) og søndag kl. 10–16, 1.10.–30.4. kl. 13–15 (hverdage) og søndage kl. 11–16. Museets kontor er åbent kl. 13–16, lørdag dog kl. 8.15–12. Telefon 116037.

6. *Orlogsmuseet.*

Først i 1958 fik vort land endelig sit orlogsmuseum og endda oprettet på privat initiativ og indrettet gennem indsamling af private midler.

Kernen i Orlogsmuseet er den af søværnet her deponerede storslåede samling af skibs- og detailmodeller, hvoraf der dog som følge af indskrænkede pladsforhold kun er udstillet et udvalg. Den oprindelige modelsamling forsvandt desværre med svenskerne i 1659. Man begyndte imidlertid trøstigt

forfra, og på Fr. IIIs tid afleveredes den nye samling til kunstkammeret på Københavns Slot, hvoraf dog nu kun et enkelt stykke er bevaret på Rosenborg.

Imidlertid videreførtes traditionen at fremstille modelforlæg af nybygninger, og fra 1742 til 1861 havde denne modelsamling til huse på Gammelholm, hvor en trediedel af samlingen gik til ved storbranden 1795. I 1862 flyttedes modelsamlingen til Nyholm, hvor den under trange pladsforhold opstilledes i spanteloftsbygningen. 1894 fik samlingen egen bygning på Frederiksholm, men under den tyske besættelse måtte modellerne atter på vandring, denne gang til Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. Efter besættelsens afslutning i 1945 vendte modellerne tilbage til Holmen, hvor de anbragtes under helt uantagelige forhold.

Søværnets chef foranledigede i 1948 nedsættelsen af en sagkyndig kommission, hvis betænkning indeholdt forslag til indretning af et tidssvarende orlogsmuseum, men Forsvarsministeriet lod ikke sagen nyde fremme. Efter at et udvalg havde arbejdet med sagen 1956–58, og at Sct. Nicolai Kirkebygning var blevet ledig, gik søværnschefen til ministeriet med sit nye forslag, men mødte atter afslag. Herefter skred en del af museumsudvalgets medlemmer til handling, idet man henvendte sig til rederier, værfter og banker, og med tilsagn fra Carlsberg Mindelegat for brygger I. C. Jacobsen om et anseligt tilskud kom der gang i indsamlingsarbejdet, der nu også fik støtte af banker, sparekasser, forsikrings- og olieselskaber.

Resultatet af dette initiativ blev, at Orlogsmuseet kunne åbne sine porte i 1958. Modelsamlingen omfatter 137 skibsmodeller eller dele af skrog, 38 galions- og agterspejlsmodeller, 73 modeller af maskiner og mekaniske indretninger samt en del genstande af forskellig art som lanterner og vragfund; hertil kommer en ikke ubetydelig fotografisk billedsamling,

en avisudklipsamling og et stadigt voksende emne-, person- og skibshenvisningskartotek.

Orlogsmuseets adresse er: Sct. Nicolai Kirkebygning; åbningstider: Alle dage undtagen lørdage 1.6.–31.8. kl. 11–16 og 1.9.–31.5. kl. 13–16. Telefon PA 8209.

7. Forsvarets Bygningstjenestes historiske Arkiv.

Ved arbejdet med militærhistoriske emner vil det ofte vise sig nyttig, til tider nødvendigt, at benytte gamle tegninger og kort. Der tænkes her især på kort over slag og befæstningsanlæg samt på tegninger af militære bygninger og våben samt militært materiel i det hele taget. Det er imidlertid kun muligt at angive nogenlunde dækkende retningslinier for, hvor man skal søge disse historiske kilder. Som grove retningslinier kan det anføres, at kort over slag og befæstningsanlæg især bør søges i Hærens Arkiv og i Det kgl. Biblioteks Kort- og Billedafdeling, men også Nationalmuseets Kortsamling, Frederiksborg Museet og Københavns Bymuseum kan i så henseende være nyttige at besøge. M.h.t. studiet af militær arkitektur kan der henvises til Kunstakademiets Bibliotek. Hvad tegninger af våben og militært materiel angår findes den største samling på Tøjhusmuseet.

Der findes imidlertid en ganske omfattende og meget værdifuld samling af militære kort og tegninger, som er næsten ukendt af offentligheden, nemlig det i overskriften nævnte arkiv. Selv om arkivet for et halvt hundrede år siden afleverede 11–1200 tegninger til Det kgl. Bibliotek, omfatter samlingen stadig op mod 4.000 numre fra perioden 1648–ca. 1900. Hovedbestanden er tegninger af befæstningsværker, endvidere er der et stort antal tegninger af kaserne og andre militære bygninger, bl.a. omfattende resultater af Geddes opmålinger fra 1700-tallets midte. Fra den ældre tid

findes en del byplaner og kort samt tegninger af civile bygninger m.v.

Arkivets adresse er: Frederiksholms Kanal 30; forudgående henvendelse på telefon: MI 4701, lokal 5.

8. *Det Kongelige Søkort-Arkiv.*

Arkivet oprettedes efter udenlandsk forbillede i 1784 og havde længe til huse ved Holmens Kanal. 1886 flyttedes det til den nuværende bygning, der længe deltes med Meteorologisk Institut.

Søkort-Arkivets hovedopgave er at forestå trykning og administration af landets søkort. Selv om arkivet gennem tiderne har afleveret betydelige mængder af historisk materiale til Rigsarkivet, er der dog en del tilbage ved arkivet, hvoraf navnlig bør nævnes kort og prospekter over farvande og kyster fra hele verden fra o. 1600 – bl.a. kort af Jens Sørensen (1646–1723) over nordiske farvande. Desuden findes en del tegninger og planer bl.a. over søslag og fæstninger fra perioden 1705–1834.

Arkivets adresse: Esplanaden 19; forudgående henvendelse på telefon: MI 5175.

REGISTER OVER PERSONNAVNE OG BOGTITLER

- A Study in War 48
 A Terre et à Bord 42
 Aktuellt och Historiskt 80
 Almindelig Udsigt over Nordens,
 især Danmarks, Krigsvæsen i
 Middelalderen 52
 An Essay on Naval Tactics 26
 Angell, H. 88
 Anteckningar rörande finska ar-
 méerna och Finlands krigs-
 historia 84
 Archiv for Søværnenet 70
 Aube, Th. 42

 Baggesen, F. L. A. H. 54
 Bangsbøll, F. C. S. 74
 Barbarossaplanen och Finland 87
 Barfod, H. 75
 Basic Tactics 49
 Bauer, R. W. 71, 74
 Beaufre, André 47
 Beck, H. C. J. 53, 54
 Beretninger om Nordens
 Befæstninger 87
 Bergersen, O. 76, 88
 Bernadotte i Norden 58
 Bidrag til den danske Krigs-
 magts Historie 55
 Bidrag til Den store nordiske
 Krigs Historie 60, 61
 Bidrag til Sønderofficerernes og
 Flådens Underofficersskoles
 Historie 76
 Bille, S. Andersen 70
 Blom, H. J. 54
 Blom, J. C. 53, 55
 Blom, O. E. 55
 Bruun, Daniel 83
 Carl X Gustav 89, 92
 Carl X Gustaf inför polska
 kriget 92
 Carl X Gustaf och Danmark 92
 Carl X Gustaf-studier 92
 Carstensen, W. A. 73
 Castex 44
 Chemnitz 18
 Clausewitz, Carl von 30–33, 41, 45
 Clausewitz' Werk »Vom Kriege«,
 Auszüge und Randglossen 4
 Clerk of Elgin, John 26, 27
 Colomb, P. H. 42, 44
 Corbett 44
 Dahlberg, Erik 92
 Danielson (-Kalmari), J. R. 84
 Danmark-Norges Deltagelse i
 den store nordiske Krig.
 Sønderjyllands Befrielse 63
 Danmark og Barbareskerne 73
 Danmark under Besættelsen 65
 Danmarks Krigs- og politiske
 Historie 1807–09 54
 De Danske paa Schelden
 1808–1813 72

- de Gaulle 41
 De la Conduite de la Guerre 40
 De la Guerre navale 42
 Degenkolv, Chr. H. 72
 Delbrück, H. 40
 Dell'Arte della Guerra 19–20
 Den anden slesvigske Krig 57
 Den dansk-norske Sømagts
 Historie 1535–1700 70
 Den dansk-norske Sømagts
 Historie 1700–1814 70
 Den dansk-tydske Krig 1848–50
 8, 54
 Den dansk-tydske Krig 1864 58
 Den danske Armees Organisa-
 tion 54
 Den danske Hærs Historie til
 Nutiden og den norske Hærs
 Historie til 1814 55
 Den danske Marine 1814–1848
 74
 Den danske og norske Sømagts
 Historie 70
 Den danske Stat 54
 Den fransk-tydske Krig 1870–71
 60
 Den første slesvigske Krig
 1848–50 60
 Den nationale Hær, Udviklingen
 af 62
 Den norske Hær og 1814 88
 Den norske Hærs Organisation
 1764–1814 88
 Den skaanske Krig 1675–79
 60, 61
 Den store nordiske Krigs Histo-
 rie, Bidrag til 60, 61
 Der Krieg zur See 45
 Des Principes de la Guerre 40
 Det danske Flag i Middelhavet
 i Slutningen af det 18de
 Aarhundrede 70
 Det svenska svärdet 91
 Dybbøl 1864 64
 Earle, E. M. 45
 Efterretninger om de af den
 danske Flaade udgaaede Skibs-
 classer 71
 Efterretninger om den dansk-
 norske Sømagt 69, 75
 Efterretninger om den danske
 Søe-Etat fra forrige Tider 69
 Eidem, O. T. 72, 87
 Elleveårskrigen militære historie
 88
 Enckell, O. 86
 England blev Verdensmagt 75
 Epitoma rei militaris 15, 20
 Erik Dahlbergh och Carl X Gu-
 stafs krigshistoria 92
 Essays on Naval Defence 44
 Finlands öde avgöras på Näset
 år 1944 87
 Finska kriget och Finlands
 krigare 84
 4de Division i Nørrejylland
 1864 64
 Flaade eller Søpoliti 74
 Flåden, administration, teknik
 og civile opgaver 76
 Flåden gennem 450 år 76
 Foch, F. 40
 Fra Henrik Bielke til Iver
 Huitfeldt 88
 Fra Kong Frederik II's Tid 72
 Frederik VI's Hær 1784–1814 64
 Friedenreich, M. 8, 51
 Friedrich II 24, 25, 45
 Frihetskriget i Finland år 1918
 85
 Fuller, J. F. C. 40
 Försvar och skatter 92
 Försvarsfrågan i svensk politik
 från 1809 till Krimkriget 90
 Garde, H. G. 69, 70
 General de Meza og Danevirkes
 Rømning 62
 General de Mezas Krigsdagbøger
 1849–51 62
 General Principles 27
 Generalmajor Olaf Ryes Tilbage-
 tog gennem Nørrejylland 54
 Georg Carl von Döbeln. Studier
 i Sveriges militäriska och
 politiska historia 1808–13 91

- Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte 40
 Giap, Vo Nguyen 49
 Groos, O. 44, 45
 Grüner, H. 87
 Guderian, H. 41
 Guevara, Che 49
 Haandbog i Nordens Søkrigshistorie 73
 Hannula, J. O. 85
 Harbou, F. H. W. 59, 60
 Haushofer, K. 42
 Heinrichs, E. 87
 Historie om Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen 52
 Historie om Kalmarkrigen 52
 Historisk Beskrivelse over Orlogsværftet i Kjøbenhavn 71
 History of the Great War. Naval Operations 45
 Holck, P. von 74
 Hornborg, E. 86
 Hoste, P. 25, 26, 69
 Hultqvist, P. 92
 Hæren ved Danevirke 1864 64
 Hærestabens historiske Arbejder 67
 Il Principe 19
 Introduction à la Stratégie 49
 Jahn, F. H. 51, 52
 Jahn, J. H. F. 52
 Jansson, A. 90
 Jensen, N. P. 53, 60
 Johansen, Jens 61, 62-64
 Johnsen, A. O. 75, 82, 89, 92
 Jomini, A. M. 30, 33, 45
 Journal for Militaire 51
 Juwa, E. W. 85
 Jägarnas historia 86
 Kampen for Norge 56
 Kampen for Sønderjylland 1848-1850 55
 Kampen om Östersjön till slutet av segelfartygens tidevarv 86
 Karikoski (red.) 85
 Karl den XI's indelningsverk för arméen. Bidrag till dess historia åren 1679-97 90
 Karl XII på slagfältet, karolinsk slagledning sedd mot bakgrunden av taktikens utveckling från äldsta tider 90
 Kjøbenhavns Belejring og Fyns Gjenerobring 59
 Kong Christian Vs Krigshistorie 8, 51
 Kong Frederik III's Sømagt 72
 Kong Kristian IV og hans Mænd paa Bremerholm 72
 Korhonen, A. 87
 Kortfattet Haandbog i almindelig Søkrigshistorie 73
 Krabbekrigen og gjenerobringen av Jämteland 1657-58 89, 92
 Krebs, H. Klingenberg 74
 Krig gennem Aartusinder 83
 Krigen 1864 67
 Krigen i Norge 1940 89
 Krigens Historie 83
 Krigens Skueplads 51
 Krigskunsten (Sun Tzu's værk) 14
 Krigstildragelserne i Sjælland 1807 54
 Kristian den Fjerdes Artilleri, hans Tøjhuse og Vaabenforraad 55
 Larsen A. T. (Liljefalk) 55, 73
 L'Art des Armées navales 25, 69
 le Sage de Fontenay, C. F. 69
 Ledetraad ved Forelæsningerne over Danmarks Krigshistorie og Krigskunstens Historie 54
 Lenin 41, 45
 Liddell Hart, B. H. 40, 41, 45
 Lidt om Køge som Fæstning og Svenskerne 1658-1660 66
 Lind, H. D. 71, 72
 Lindbäck-Larsen, O. 88, 89
 Lund, H. C. A. 76
 Lybeck, O. 91

- Lütken, O. G. 72
- Machiavelli, Nicolo 17, 19, 20
- Madsen, E. 53
- Magazin for militair Videnskabelighed 7, 52
- Mahan, A. T. 42–44
- Makers of Modern Strategy 45
- Mankell, J. 84
- Mannerheim, C. G. 86, 87
- Mannerheimgestalten 87
- Mao Tse Tung 46, 49
- Maritime Strategy 44
- Marquard, E. 76
- Meddelelser fra Krigsarkiverne 57, 59
- Mellem nøytrale og allierede 89
- Mémoires (F. Foch) 40
- Men in Arms. A History of Warfare and its Interrelationships with Western Society 49
- Militär-geschichtliche Mitteilungen 79
- Militært kring 1905 92
- Minnen (Mannerheim) 86
- Montgomery 84
- Naval Strategy 43
- Naval Warfare 44
- Nikula, O. 84
- Nordentoft, J. 65, 66
- Nordsø-Eskadren og Kampen ved Helgoland 72
- Norge i brennpunktet 89
- Norges Sjøkrig 1939–40 88
- Norges Sjøkrig 1940–45 89
- Norrie, G. 67, 68
- Norsk militærhistorisk Bibliografi 82
- Norsk militær i Sverige 1943–45 89
- Nyboder og dets Beboere, især i ældre Tider 72
- När riket sprängdes. Fälttogen i Finland och Västerbotten 1808–09 86
- Odelberg, W. 91
- Oesch, K. K. 87
- Officerer i den dansk-norske Søetat 1660–1814 og den danske Søetat 1814–1932 76
- Om Peter Willemoes 72
- Om Thermonuclear War 48
- Oplysninger vedrørende den danske Flaades Skibe i sidste Aarhundrede 72
- People's War, People's Army 49
- Pingel, J. C. 53, 58
- Précis de l'art de la guerre 31
- Preston 49
- Principes généraux de la guerre 24
- Pufendorf, S. 92
- Ramshart, P. 69, 72
- Reinhard, K. 73
- Reminiscences of the Cuban Revolutionary War 49
- Revue Internationale d'Histoire Militaire 78
- Rist, P. F. 59, 60
- Rockstroh, K. C. 62, 63
- Roos, J. E. 85
- Ræder, J. T. 54
- Schaffalitzky de Muckadell, C. 73
- Scheen, R. 88
- Schiötz, J. 88
- Schnitler, D. 87
- Schultz, J. H. 74
- Seekriegslehren 45
- Selected Works (Mao) 49
- Siilasvuo, H. J. 85
- Sikkerhetspolitikken 1920–39 89
- Slaget vid Femern 1644 91
- Solokowsky, W. D. 48
- Stade, A. 92
- Statistiske Meddelelser angaaende den danske Krigsmagt 53
- Statsfinans og kungamakt. Carl X Gustaf inför polska kriget 92
- Steen, E. A. 89
- Steen, R. Steen 75, 76
- Stevns, A. 64
- Strategic Survey 50

- Strategisk Bulletin 50
 Strategy and Arms Control 48
 Strategy. The Indirect Approach 41
 Striderna i Suomussalmi 85
 Sun Tzu 14
 Survival 49
 Svenska skärgårdsflottan 1756–1791 84
 Sveriges krig 1808–09 90
 Sveriges krige 1611–1632 90
 Syvårskrigen 1807–14 88
 Søetatens Officerer under Kong Kristian V 72
 Søkadet-Korpsets Historie 1701–1901 76
 Søkrigen i de dansk-norske Farvande 1807–14 73
 Søkrigsbegivenhederne i 1864 72
 Sømagt og dens Indflydelse paa Danmarks Historie 75
 Sømiliter Haandbog for Verdenskrigen 74
 Søofficersskolen gennem 250 år 1701–1951 76
 Sørensen, C. Th. 55–58
 Sørensen, Janus 76
 Sørensen, S. A. 59

 Teisen, J. 68
 The Decisive Battles of the Western World 41
 The Gulf and the Inland Waters 42
 The Influence of Sea Power upon History 1660–1783 43
 The Sea in Modern Strategy 50
 The Second World War 1939–1945 41
 Théories stratégiques 44
 Topsøe-Jensen, T. A. 74, 76
 Tordenskjold 73
 Traité de l'attaque et de la défense des places suivi d'un traité des mines 24
 Tuompo (red.) 85
 Tuxen, A. P. 52, 59–62
 Tuxen, Johan Cornelius 71
 Tøjhusmuseets bog om 1864. Våben og uniformer 67
 Uddannelsen af Hærens Linie-officerer 1713–1963 67
 Udviklingen af den nationale Hær i Tiden 1614–1808 62
 Unions- og Borgerkrigene, et Bidrag til den danske Krigshistorie 54
 Uppkomsten av Finlands militärboställen 1682–1700 85

 Vauban 23, 24, 45
 Vaupell, O. F. 55
 Vegetius 15, 16
 Verteidigungspläne Finnlands 1721–1808 85
 Viceadmiral Carl Olof Cronstedt 91
 Viceadmiral Edouard Suenson 73
 Viceadmiral Tordenskjold 88
 Vinterkriget 1939–40 ur min synvinkel 86
 Vojennaja Strategija 48
 Vom Kriege 31
 Vor Flaade i Fortid og Nutid 75
 Vor Hær i Krig og Fred 64
 Vor sidste Kamp for Sønderjylland 73
 Vor Sømagts Historie 72, 87
 Vore Panserskibe 1863–1943 75
 Vore Torpedobåde gennem 75 år 75
 Vore Undervandsbåde gennem 50 år 75

 Waller, S. M. 91
 Wandel, C. Fr. 73
 War and Civilization 48
 War and Human Progress 48
 Werlauff, E. C. 51, 55

 Ära – Fädernesland 85

 Öhquist, H. 86
 Öresund i Nordens historia 91
 Örvik, N. 89
 Ågren, S. 90

D. H. F. s HÅNDBØGER

